

PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM ZANIKLÉHO NĚMECKÉHO OSÍDLENÍ NA PARDUBICKU: PŘEDPOKLADY A VÝCHODISKA

René NOVOTNÝ

Při bližším pohledu na výsledky sčítání lidu v bývalém soudním okrese Pardubice z roku 1890 se zřetelně vymyká obec Veská nedaleko Sezemic, a to svou národnostní, resp. jazykovou strukturou. V tomto roce zde bylo totiž evidováno 80 německy mluvících osob, které tvořily nadpoloviční podíl všeho obyvatelstva.¹⁾ Pardubicko přitom už tehdy platilo jako celek za téměř čistě český region, přičemž podíl německého obyvatelstva v soudním okrese Pardubice se pohyboval jen kolem jednoho procenta.²⁾

Příčinu takto vysokého počtu Němců v malé více vzdálené zhruba 7 km na východ od Pardubic musíme hledat v posledních desetiletích 18. století, kdy se na tehdejší pardubickém panství usadila více než stovka katolických německy mluvících rodin z pruského Kladska a Slezska, o které habsburská monarchie definitivně přišla po sedmileté válce. Převaha německého živilu ve Veské ještě na konci 19. století byla přímým pozůstatkem tohoto osídlení z doby josefínské.

Veská (*Weska*) přitom nebyla jedinou vesnicí na Pardubicku založenou německými osadníky z Kladska a Slezska. Celkem se jednalo o 12 osad, mezi něž patřily dále tyto: Staročernsko (*Gunstdorf*), Malolánské (*Kleindorf*), Velkolánské (*Teichdorf*, nebo také *Deutsch-Lan*), Moravanský (*Sehndorf*), Platěnsko (*Dreidorf*, nebo také *Deutsch-Platnitz*), Jiříčky (*Treudorf*), Roveňsko (*Trauerdorf*), Drahoš (*Maidorf*), Hrachoviště (*Streitdorf*), Nové Jesenčany (*Neu-Jesnitschan*, nebo též *Deutsch-Jesnitschan*) a Nové Hradiště (*Neu-Hradischt*). Německy mluvící kolonisté se podíleli i na založení Spojila

1) *Special-Orts-Repertorium von Böhmen*, in: *Special-Orts-Repertorien der im österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder*, Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1890, Band IX, Wien 1893. Viz též: *Mitteilungen des Statistischen Zentralamtes, Ostböhmen*, Prag 1941.

2) Tamtéž.

(*Spojil*), v němž však měli už od začátku výraznou převahu čeští osadníci.³⁾ Obyvatelstvo všech vesnic se během let postupně zcela počeštilo a nejpozději na konci prvního decenia 20. století se už téměř nikdo nehlásil k německé národnosti. Drobné německé *jazykové ostrůvky* uvnitř ryze českého osídlení tak zcela splynuly se svým okolím.

V této studii se zaměřím hlavně na východiska a perspektivy výzkumu zaniklého německého osídlení v okolí Pardubic.⁴⁾ Z hlediska historiografického bádání nebylo dosud toto téma pevněji uchopeno a podrobněji rozebráno. Ve druhé polovině 19. století se mu alespoň okrajově věnovali rakouští a němečtí geografové či etnografové jako Adolf Ficker (1816–1880),⁵⁾ Richard Andree (1835–1912)⁶⁾ nebo Friedrich Moritz Gehre (1852–1918).⁷⁾ Všichni jmenovaní se přitom nejvíce soustředili na proces počešťování německých osad a jeho příčinami v kontextu dobového nacionálního soupeření mezi Čechy a Němci.⁸⁾ Velmi cenným pramenem z tohoto období je také článek nepodepsaného rodáka z Veské, který byl poprvé otištěn v jednom z vydání *Prager Zeitung* v roce 1864.⁹⁾ Autorem byl s největší pravděpodobností Ignaz Schneider (1823–1901), který působil

3) František K. ROSŮLEK, *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, Díl III.: Místopis, Pardubice 1926, s. 578–579.

4) Na tomto místě je třeba zdůraznit, že se budu zabývat výhradně novověkým německým osídlením z doby panování Josefa II. Pardubicko, resp. Holicko, totiž okrajově zasáhla také středověká německá kolonizace, díky níž vznikly osady Ekleinsdorf/Eklinsdorf (Holice), Hermansdorf (Ředice), Tizmansdorf (Ostřetín), Walthersdorf (Roveň) a Albrechtsdorf (Albrechtice nad Orlicí). K tomu viz např. Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Středověká kolonizace v zemích českých*, Praha 1938, s. 1249–1250.

5) Adolf FICKER, *Die Völkerstämme der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie: Ihre Gebiete, Gränzen und Inseln*, Wien 1869, s. 46.

6) Richard ANDREE, *Nationalitätsverhältnisse und Sprachgrenze in Böhmen*, Leipzig 1871, s. 41; TÝŽ, *Nationalitätsverhältnisse und Sprachgrenze in Böhmen*, in: Neunter Jahresbericht des Vereins von Freunden der Erdkunde zu Leipzig 1969, Leipzig 1870, s. 51–88, zde s. 83; TÝŽ, *Tschechische Gänge: Böhmisches Wanderungen und Studien*, Bielefeld und Leipzig 1872, s. 54–55.

7) F. Moritz GEHRE, *Die deutschen Sprachinseln in Oesterreich*, Grossenheim 1886, s. 15–16.

8) Gehre patřil mezi přední funkcionáře Německého školského spolku (*Deutscher Schulverein*). Srov. Jason D. HANSEN, *Mapping the Germans: Statistical Science, Cartography, and the Visualization of the German Nation, 1848–1914*, Oxford 2015, s. 137.

9) [Anonym], *Die deutschen Kolonien auf der ehemaligen Staatsdomäne Pardubitz*, in: Mittheilungen für Geschichte des Vereines für Deutschen in Böhmen, III. Jahrgang, Redigiert von A. Schmallfuss, Prag 1865, s. 25–27.

dlouhá léta jako ředitel měšťanské školy v Kadani.¹⁰ Německou kolonizaci v okolí Pardubic neopomněl popsat ve svých pracích ze začátku 20. století známý pardubický historik a vlastivědec František K. Rosůlek (1859–1940).¹¹

Německému osídlení Pardubicka z josefínské doby se systematicky věnoval až sudetoněmecký etnograf a lingvista Franz Josef Beranek (1902–1967).¹² Ten na toto téma publikoval řadu studií, z nichž většina vyšla v období Protektorátu Čechy a Morava a poslední až v roce 1962.¹³ Beranek

10) Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Pardubice, fond Obecná škola Veská, Kronika školy ve Veské od r. 1896, s. 27. Ignaz Schneider se narodil 3. 12. 1823 ve Veské. Srov. Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, farní úřad (dále jen f. ú.) Sezemice, sign. 1552, Matrika narozených (dále jen Matrika N) 1798–1848, Veská, matriční záznam 3. 12. 1823. Jeho otec, familiant Joseph Schneider pocházel z Velkolánského (*Teichdorf*) a jeho matka Marie byla dcerou Franze Wolfa z Jiříček (*Treudorf/Dreidorf*). Jeho otec přitom pocházel z Velkolánského (*Teichdorf*). SOA Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, f. ú. Sezemice, sign. 1557, Matrika oddaných (dále jen Matrika O), Veská, matriční záznam 3. 7. 1810. To, že jeho matka pochází z Jiříček a jeho otec z Velkolánského, zmínil sám autor ve svém textu. Srov. *Die deutschen Kolonien*, s. 27. Proto považují víceméně za prokázané, že jde právě o Ignaze Schneidera.

11) K dějinám a místopisu jednotlivých někdejších německých osad viz F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 141–143, 179–180, 208–210, 226, 237, 341, 405, 419, 578–579. K založení osady Roveňsko viz TÝŽ, *O původu Trauerdorfu či Rovenska*, Pernštýn 12, č. 1, 1901.

12) Beranek promoval na pražské Německé univerzitě v roce 1932 a zabýval se dějinami německého osídlení v českých zemích, na Slovensku (hlavně Spiš) a v oblasti Karpat. Už v listopadu 1938 se stal členem NSDAP a SA. Za Protektorátu působil na Německé Karlově univerzitě jakožto vědecký pracovník (a později mimořádný profesor) v oboru folkloru a genealogie na Moravě. Byl v tomto ohledu rivalem Josefa Haniky. Zkoumal mimo jiné i nářečí jidiš v českých zemích. Měl kontakty také na společnost Ahnenerbe (v rámci SS). K Berankovi více viz Christopher M. HUTTON, *Linguistics and the Third Reich: Mother-tongue fascism, race and the science of language*, London – New York 1999, s. 212–220; Christof MORRISEY, *Ethnic Politics and Scholarly Legitimation: The German Institut für Heimatforschung in Slovakia, 1941–1944*, in: Ingo Haar – Michael Fahlbusch (eds.), *German Scholars and Ethnic Cleansing 1919–1945*, s. 100–109, zde s. 104–106.

13) Franz J. BERANEK, *Kowansko, ein Vorposten der Pardubitzer Sprachinsel*, *Volksdienst* 7, 1938, 98 f; TÝŽ, *Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzischen Volksinsel bei Pardubitz in Ostböhmen*, *Schlesisches Jahrbuch* 11, 1939, 153 ff; TÝŽ, *Untergegangene deutsche Dörfer bei Pardubitz*, *Jahrb. der Heimat*. Braunau, 1941, s. 160–167; TÝŽ, *Neuzeitliche Deutschensiedlungen im tschechischen Sprachgebiet*, *Volksforschung* (begründet als Auslandsdeutsche Volksforschung) 5, 1942, zde s. 2–21; TÝŽ, *Neuzeitliche Deutschensiedlungen in Böhmen u. Mähren*, *Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren*, 1944, s. 23–36; TÝŽ, *Volkskundliches aus der Pardubitzer Deutscheninsel*, *Zeitschrift*

pobýval v letech 1936–1938 v Pardubicích,¹⁴⁾ což mu umožnilo detailněji zkoumat v té době už zaniklé německé osídlení, resp. jeho dosud přežívající relikty, přímo v terénu. Ještě během jeho pobytu zemřel v Moravanském Wenzel Ender, poslední člověk, který v této osadě ještě ovládal starý kladsko-německý dialekt. Ještě před tím, než opustil Pardubice, měl možnost vyzpovídat Josefa Spitzera z Veské, jehož označil za „posledního Němce pardubického národnostního ostrova“ a „poslední žijící pomník kladského lidu ve východních Čechách.“¹⁵⁾ Beranek se při svém terénním výzkumu zabýval především folklorem původních kladských osadníků, o němž ještě dokázal Spitzer jakožto pamětník vyprávět. Berankova zjištění jsou z dnešního hlediska nedocenitelná, protože už není nikdo, kdo by o etnografickém svérázu někdejších kolonistů něco konkrétního věděl.

Po Berankově smrti bylo téma prakticky opuštěno. Až v 90. letech se ho ujal sezemický rodák a znalec regionálních dějin Oldřich Ullrich (1914–2010), který o kladských osadnicích napsal pětidílnou sérii krátkých popularizačních článků publikovaných ve *Zprávách Klubu přátel Pardubicka*.¹⁶⁾ Nutno zmínit, že Ullrich sám pocházel z rodu původních německých osadníků, kteří se podíleli na založení osady Moravanský.¹⁷⁾ Pardubické německé „jazykové ostrůvky“ a především Berankovo bádání

für Volkskunde 51, 1954, s. 237–250; TÝŽ, *Deutschensiedlungen der Neuzeit im Inneren von Böhmen und Mähren*, Stifter-Jahrbuch 7, 1962, s. 137–151. Beranek zamýšlel už během války na toto téma sepsat monografii, k čemuž však nedošlo. Srov. Petr LOZOVIUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess: Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*, Leipzig 2008, s. 223, pozn. 160.

14) F. J. BERANEK, *Volkskundliches aus der Pardubitzer Deutscheninsel*, s. 240.

15) Tamtéž.

16) Oldřich ULLRICH, *Kladští emigranti na pardubickém panství*, 1. část, *Zprávy Klubu přátel Pardubicka* 26, 1991, č. 9–10, s. 203–205; TÝŽ, *Kladští emigranti na pardubickém panství*, 2. část, *Zprávy Klubu přátel Pardubicka* 26, 1991, č. 11–12, s. 243–246; TÝŽ, *Kladští emigranti na pardubickém panství*, 3. část, *Zprávy Klubu přátel Pardubicka* 27, 1992, č. 1–2, s. 19–22; TÝŽ, *Kladští emigranti na pardubickém panství*, 4. část, *Zprávy Klubu přátel Pardubicka* 27, 1992, č. 3–4, s. 66–68; TÝŽ, *Kladští emigranti na pardubickém panství*, 5. část, *Zprávy Klubu přátel Pardubicka* 27, 1992, č. 5–6, s. 120–123. K dané problematice také: TÝŽ, *Škola v Moravanském*, *Zprávy klubu přátel Pardubicka* 32, 1997, č. 5–6, s. 144–147; TÝŽ, *O českou školu ve Veské*, *Zprávy Klubu přátel Pardubicka* 28, 1993, č. 3–4, s. 92–96. Stejně jako Beranek se Ullrich soustředil hlavně na dvě z německých osad: Veskou a Moravanský.

17) Ullrichův otec se přistěhoval do Sezemic, přičemž se sám narodil v Dašicích, kde část rodu sídlila. Srov. SOKA Pardubice, fond Okresní úřad (dále jen OkÚ) Pardubice, Sčítání lidu 1921 (operáty), Sezemice.

zmínil v posledních letech etnolog Petr Lozoviuk, jenž se v těchto souvislostech zabýval mimo jiné bývalou německou osadou *Libinsdorf* (dnešní Karlov) na Žďársku.¹⁸⁾

Když odhlédneme od Berankových více než šedesát let starých prací, stále chybí kvalitní a všestranné vědecké zpracování vývoje německého elementu na Pardubicku. Hlavním cílem předložené studie je proto představit možnosti historiografického bádání na tomto poli, nastínit metodologická východiska, výzkumné otázky a úkoly, jakožto i problémy, jež se s takovým výzkumem pojí. V obrysech nastíním vývoj německého osídlení na Pardubicku s důrazem na jeho demografické, národnostní a interetnické aspekty. Zaměřím se přitom na postupný proces počesťování obyvatel dotčených osad, jenž neprobíhal všude stejným tempem, a budu pátrat po příčinách takto rozdílného národnostního vývoje a faktorech, jež ho přímo či nepřímo ovlivňovaly. Pokusím se o jisté schematické zpracování. Takto načrtnutý asimilační proces bude přitom zasazen do kontextu česko-německých vztahů během 19. a začátku 20. století.

Výzkum tohoto problému vyžaduje interdisciplinární přístup. Nejprve je nezbytné důkladně podchytit prostorové souvislosti tohoto osídlení a jeho širší geografické vztahy. Zde se uplatní historicko-geografické postupy spojené se studiem starých map. Je třeba identifikovat původní sídla a obydlí německých osadníků i za pomoci dalších pramenů. Díky tomu může být posouzena kompaktnost a míra otevřenosti či uzavřenosti sídelních areálů a jejich rozvojový potenciál ve vztahu k dalším geografickým faktorům včetně terénního kontextu. Nelze opomenout ani míru hospodářské a živové soběstačnosti – zvláště s ohledem na potenciál zemědělské půdy.

Protože se tato studie týká národnostní problematiky, musím definovat pojmy, jež budu v této souvislosti používat. Koncept národnosti, jak ji v podstatě chápeme dnes, se utvářel až společně s procesem nacionalizace v 19. století, zvláště v jeho druhé polovině.¹⁹⁾ Navíc na venkově byl proces zřejmě pomalejší než ve městech.²⁰⁾ Těžko proto můžeme v souvislosti

18) P. LOZOVIUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess*, s. 71, 223, zvláště 260–262; TYŽ, „Jednou to padne samo.“ *K historii etnického soupeření o „nejmenší jazykový ostrov“ meziválečného Československa*, Český lid 89, 2002, č. 2, s. 105–124.

19) K tomuto vývoji schematicky např. Miroslav HROCH, *V národním zájmu: Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*, Praha 1999, zvláště s. 15–16.

20) Tamtéž, s. 26. Nástup Hrochovy „fáze C“, která znamenala proniknutí nacionalismu do širokých lidových vrstev, byl nejpomalejší právě v oblastech venkovských, kde se stále udržoval zemský nebo regionální/lokální patriotismus.

s kladskými a slezskými přistěhovalci ze závěru 18. století používat termín „národnostní identita“. Zároveň se ale nedomnívám, že by byla determinující pouze jejich religiozita, resp. katolictví. Vedle té si totiž kolonisté do své nové domoviny přinesli svůj jazyk a tradice, kterými se výrazně odlišovali od tehdejších obyvatel Pardubicka. Pro tento jev budu v této studii pracovně používat pojmů etnická či etnokulturní identita. V tomtéž smyslu bude užíváno i adjektiva „německý“, jež se bude vztahovat na německy hovořící imigranty z Kladska a Slezska a jejich potomky, kteří si uchovali svůj etnokulturní svéráz vyjádřený užíváním původního dialektu a tradicemi.

Populační vývoj německého obyvatelstva v osadách na Pardubicku a jeho reprodukční chování je možné postihnout prostřednictvím genealogického zkoumání a metod historické demografie. Zde se uplatní pečlivé studium matričních záznamů, ale i soupisů obyvatelstva, censů nebo pozemkových knih či katastrů. Pro základní demografické ukazatele je možné získat kvantitativní (statistické) údaje prostřednictvím anonymní excerpcce dat.

Širší a především kvalitativní poznatky však poskytne teprve metoda rekonstrukce rodin a rodových linií. Ta se uplatní zvláště při analýze reprodukčního chování německých osadníků a jejich potomků a umožní zjistit, jak velká část pozdějšího počestěného obyvatelstva má rodové vazby na původní kladské a slezské přistěhovalce. To je zvláště důležité pro obyvatele smíšeného česko-německého původu, kteří už ani nemuseli být nositeli původních německých příjmení (v případě mateřské linie). Díky této časově velmi náročné metodě lze zkoumat poměr a význam endogamních a exogamních sňatkových strategií především s ohledem na interetnické svazky, které musíme považovat za jednu z hlavních možných příčin počestění původně německých osad. Zvláštní pozornost si budou zaslouhat i případné biologické vazby mezi německými obyvateli různých osad. V oblasti studia příbuzenství a reprodukčního chování se uplatní rovněž poznatky sociokulturní a historické antropologie.

Vztahy mezi německými obyvateli osad a Čechy lze velmi omezeně postihnout díky dochovaným zprávám, kronikám a pramenům úřední proveniencie. Etnickou identitu a její proměny u potomků původních osadníků lze zkoumat převážně jen nepřímými doklady, které musí být zasazeny do příslušného teoretického rámce (teorie etnicity). Možnosti studia kulturního svérázu původně německých osad jsou dosti omezené už jen proto, že se není možné opřít o žijící pamětníky, na druhou stranu se nabízí využití metod historické etnografie, dílčích písemných zpráv, kronik a nepřímých pramenů. Z hlediska folkloru lze do jisté míry hledat paralely v původní domovině osadníků – v Kladsku a v menší míře Slezsku. Uvedené vý-

zkumné problémy je nutno pojmout komparativně, a to ve smyslu srovnání sociodemografických trendů v dotčených osadách. Tato komparace musí být přitom provedena v synchronní i diachronní perspektivě. Předložený text má plnit funkci jakési „pilotní studie“ k výzkumnému tématu, jež si zasluhuje dlouhodobější pozornost. Jedná se o téma atraktivní nejen z hlediska regionálních dějin Pardubicka od konce 18. do začátku 20. století, ale jeho vyřešení poskytne srovnávací materiál pro studium malých jazykových ostrůvků v českých zemích i zahraničí, a to nejen těch německých.²¹⁾

Německá kolonizace na Pardubicku a její východiska

Novodobé německé osídlení na tehdejším pardubickém panství má svůj původ ve sporu Pruska a habsburské monarchie o Slezsko, jenž vyústil v ozbrojený konflikt. Prusku se podařilo během slezských válek uchvátit nejen drtivou většinu Slezska, nýbrž i Kladsko, jež bylo do té doby zvláštním teritoriem, resp. vnějším krajem Čech. V roce 1760 se habsburským vojskům sice podařilo během sedmileté války (1756–1763) opět získat část slezského území včetně Kladska, ale díky konečnému vítězství Prusů v čele s Friedrichem II. se musela monarchie svých aspirací o revanš definitivně vzdát.

V únoru 1763 byl uzavřen tzv. Hubertusburský mír (*Frieden von Hubertusburg*), který potvrdil pruský zábor Slezska (s výjimkou Opavska a Těšínska)²²⁾ a Kladska. Ty byly navždy vyčleněny ze svazku zemí Koruny české. Tato mírová smlouva částečně předznamenala pozdější německou kolonizaci Čech. Článek X totiž výslovně umožňoval obyvatelům Kladska se během dvou let dobrovolně vystěhovat.²³⁾ Tato možnost byla bezesporu

21) V německém prostředí se rozvíjel směr nazvaný jako „etnologie jazykových ostrovů“ (*Sprachinselvolkskunde*) nebo „studium jazykových ostrovů“ (*Sprachinselforschung*). Tato subdisciplína německé etnologie (*Volkskunde*) stála na pomezí etnologie, geografie, lingvistiky, statistiky, demografie, religionistiky, historie a po určitou dobu též „rasového bádání“ (*Rassenkunde*). K tomu též Petr LOZOVÍUK, *Volkskunde als Nationalwissenschaft*, in: Kristina Kaiserová – Miroslav Kunštát (Hg.), *Die Suche nach dem Zentrum: Wissenschaftliche Institute und Bildungseinrichtungen der Deutschen in Böhmen (1800–1945)*, Münster – New York 2014, s. 73–118, zde s. 110–114.

22) Vedle toho bylo k Prusku připojeno ještě Hlučínsko.

23) Doslovné znění článku X: „*Denen Einwohnern der Grafschaft, und Stadt Glatz, welche sich hinweg begeben, und ihre Wohnung anderswo aufschlagen wollen, wird es frey stehen, ein solches, und zwar ohne Bezahlung einiges Abzug-Rechtes vollziehen zu können, und wird ihnen hierzu eine Zeit von zwei Jahren gestattet.*“ Srov. *Definitiv-Friedens-Tractat, welcher zwischen Ihrer Kayserl. auch zu Hungarn und Böhheim Königl. Apostolischen Majestat*

cílena na zdejší katolickou menšinu. Její příslušníci pak odcházeli především na habsburské území, k jehož panovnici Marii Terezii a jejímu následníkovi Josefu II. zůstali loajální, a naopak si nepřáli žít pod nadvládou převážně protestantského Pruska. Emigrace katolíků se však netýkala jen Kladska, ale i samotného pruského Slezska.²⁴⁾ Pod habsburskou „ochranu“ se přitom uchylovali i katolíci z jiných německých zemí, kupř. Saska.²⁵⁾ Naproti tomu král Friedrich II. podporoval přistěhovalectví protestantů z českých a rakouských zemí, kteří osídlovali pruské Slezsko.²⁶⁾

Mezitím se v habsburské monarchii připravovala přelomová reforma pozemkové držby, jejímž autorem byl Franz Anton Raab (1722–1783). Reforma, pro níž se ujal pojem raabizace nebo Raabův systém, spočívala v rozdělení vrchnostenských statků mezi sedláky, kteří měli půdu získat do dědičného nájmu. Tito dědiční držitelé půdy byli označováni jako tzv. familianti.²⁷⁾ Cíl reformy spočíval především v očekávaném zefektivnění zemědělské výroby, přičemž se sledovaly též kolonizační záměry, které vedly k zakládání nových osad na nehospodárně využívaných půdách.²⁸⁾

Raabova reforma byla zahájena experimentálně v roce 1775 v Čechách na bývalých jezuitských panstvích v Žirči a Žacléři.²⁹⁾ Raab posléze dostal povolení od roku 1776 v reformě pokračovat.³⁰⁾ Raabizace se dotkla především komorních panství, ale následně i některých soukromých,³¹⁾ a to především v českých zemích. Na procesu raabizační kolonizace se přitom

und Seiner Majestat dem König in Preussen zu Hubertsburg den 15. Febr. 1763 geschlossen worden.

24) Na rozdíl od Kladska však byla emigrace pro Slezany složitější. Vystěhování bylo mnohdy zakázáno. Dokonce se stalo, že jeden z osadníků musel na návštěvu do své původní vlasti, kde byl poznán a hrozilo mu zatčení. F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 141–142.

25) Němečtí kolonisté se kromě českých zemí usazovali hlavně v Banátu a Uhrách. R. ANDREE, *Nationalitätsverhältnisse*, s. 41.

26) Celkem založili tito protestantští imigranti přes 200 nových protestantských vesnic v Horním Slezsku. Srov. František A. SLAVÍK, *Pruské usilování o země české, dokončení: Jak se jednalo o české země dále za Marie Terezie, za Josefa II. i později*, Osvěta: Listy pro rozhled v umění, vědě a politice XVIII, 1888, č. 12, s. 1075–1090, zde s. 1082.

27) K Raabově reformě viz např. William E. WRIGHT, *Serf, Seigneur, and Sovereign: Agrarian Reform in Eighteenth-Century Bohemia*, Minneapolis 1966, s. 55–94. Ze starší české historiografické produkce především Václav ČERNÝ, *Pozemková reforma v 18. stol.*, Praha 1928.

28) W. E. WRIGHT, *Serf, Seigneur, and Sovereign*, s. 58.

29) Tamtéž, s. 59.

30) Tamtéž.

31) Tamtéž, s. 63, 67.

podíleli nejen česky mluvící obyvatelé habsburské říše, nýbrž i němečtí přistěhovatelci pocházející z Pruskem zabraného Kladska a Slezska, ale rovněž i z českého pohraničí. Mezi nově založené osady s německým obyvatelstvem patřilo např. Kovansko (*Kowansko*) na Nymbursku, Vítaná (*Schönwillkomm*) na Klatovsku nebo už jednou zmíněný Karlov (*Libinsdorf*) na Žďársku.³²⁾

Velké množství raabizačních osad vyrostlo v letech 1780–1785 na Pardubicku, kde se na osídlování podílelo domácí české obyvatelstvo spolu s německými imigranty. Komorní panství Pardubice se jevilo pro uskutečnění raabizace jako velice vhodné. Na jeho území se rozprostíralo množství rozsáhlých rybníků vybudovaných v 16. století Pernštejnů. V 18. století ovšem rybníkářství zažívalo dlouhotrvající úpadek. Klesala poptávka a rybníky se zabahňovaly, což snižovalo výnosy.³³⁾ Řada z nich se proto na přelomu 70. a 80. let 18. století vysoušela. Na místě zrušených rybníků měly vyrůst nové familiantské osady vystavěné na základě Raabova systému. Další pak měly vzniknout dělením dvorů (*Meierhof*) a rušením obor.

Jako zakládající osadníci připadali v úvahu jednak domácí Češi, u nichž však vyvstal problém s tím, že vrchnost nechtěla své poddané propouštět.³⁴⁾ Přesto tu vznikla celá řada raabizačních vesnic s českými familianty: např. Ráby (pojmenované podle F. A. Raaba), Hradiště na Písku, Svoboda (původně osada mezi Býští a Rokytňem, dnes součást Býště), jakožto i současné pardubické čtvrti Cihelna, Studánka nebo Familie (dnešní Slovany). Větší počet nových vesnic založili německy mluvící vystěhovatelci z Kladska a pruského Slezska. V září 1779 měl navštívit císař Josef II. Orlické hory, kde se prý setkal s těmito emigranty, kteří opustili pruský zábor a přeživali v této pohraniční oblasti.³⁵⁾ V tehdejší Kunštátu (něm. *Kronstadt*, dnešní Orlické Žáhoří) jej navštívila vystěhovalecká delegace, která požádala o přijetí za řádné obyvatele českých zemí. Josef II. jim měl vyhovět a umožnit se usadit ponejvíce na pardubickém panství.³⁶⁾ V lidové slovesnosti potomků těchto emigrantů se posléze dlouho objevoval výraz vděku k panovníkovi.³⁷⁾

V roce 1780 byly založeny tyto osady s německými kolonisty: Nové Hradiště, Veská, Staročernsko, Velkolánské a Nové Jesenčany. O rok později

32) A. FICKER, *Die Völkerstämme*, s. 46.

33) Franz KLUTSCHAK, *Auf der Reichenberg-Pardubitzer Bahn ins Gebirge: Ein Büchlein für Touristen*, Prag 1860, s. 23.

34) O. ULLRICH, *Kladští emigranti*, 1. část, s. 203.

35) Tamtéž.

36) Tamtéž.

37) *Die deutschen Kolonien*, s. 26.

došlo k založení Malolánského. Během roku 1782 vyrostly další německé osady: Moravanský, Platěnsko, Roveňsko a Drahoš. Následovalo pak dalšího roku Hrachoviště. Až v roce 1785 byl založen Spojil. Celkem se tedy jednalo původně o 12 nových vesnic. Půda byla pečlivě rozparcelována a osadníci dostali peníze na stavbu domů formou půjčky. Stavební materiál získávali zejména z okolních lesů.³⁸⁾

Nové Hradiště (něm. *Neu-Hradischt*, někdy se uvádělo také „Německé Nové Hradiště“ – *Deutsch-Neuhradischt*) vyrostlo na bývalém poplužním dvoře jihovýchodně od Starého Hradiště.³⁹⁾ Do Nového Hradiště přišlo 11 německých osadníků se jmény Wildt, Brünner, Rotter, Mitschke, Fitzke, Paykert (dvě rodiny téhož jména), Adelt, Feistel, Grunt a Lerch.⁴⁰⁾ Usadila se zde také jedna židovská rodina.⁴¹⁾ V roce 1837 zde stálo už 27 domů s 227 obyvateli včetně čtyř židovských rodin.⁴²⁾ Po zrušení patrimoniální správy tvořila osada se Starým Hradištěm jednu obec Staré a Nové Hradiště (*Alt- und Neu-Hradischt*), v současnosti je součástí obce i katastrálního území Staré Hradiště. Zajímavé je, že Nové Hradiště bylo původně větší než Staré. Někdejší osadu dnes už nic nepřipomíná, na současných mapách není nikterak vyznačena, což značí, že byla zcela pohlcena Starým Hradištěm. Ve starší literatuře bývají někdy za původně německou osadu považovány také nedaleké Ráby (něm. *Raab*) založené už v roce 1778 na místě bývalé dančí obory a Podhůrského dvora.⁴³⁾ Podle Sommera se však vesnice velmi

38) O. ULLRICH, *Kladští emigranti*, 1. část, s. 203–204.

39) F. K. ROŠŮLEK, *Pardubicko*, s. 341. Pravopis jmen tehdy ještě značně kolísal. Srov. Paykert – Peikert nebo Grunt – Grund.

40) Tamtéž.

41) Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen: Statistisch-topographisch dargestellt*, 5. Band, Chrudimer Kreis, Prag 1837, s. 74.

42) Tamtéž.

43) J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s. 44, 73; *Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft*, 3. Jahrgang, 1845, Leipzig, Hrg. Dr. J. P. Jordan, s. 107. Ráby uvádí – vycházejí ze Sommerovy topografie – mezi německými osadami také František Slavík. Srov. F. A. SLAVÍK, *Pruské usilování*, s. 1082, pozn. 2. Ráby coby imigrantskou osadu zmiňuje též Schmalfuss: F. A. SCHMALLFUSS, *Die Deutschen in Böhmen*, Prag 1851, s. 5–6. V orig.: „Die auf der ehemaligen k. k. Kameral-Herrschaft Pardubitz, im Chrudimer Kreise gelegenen Dörfer: Großlan (Teichdorf), Kleindorf, Sehndorf, Dreidorf, Raab, Trauendorf [sic], Streidorf, Maidorf und Kundorf, 9 Dörfer mit 1200 Einwohnern und zwei deutschen Schulen, gegründet durch Kaiser Joseph in den Jahren 1778–80 [sic] Doch wird hier die deutsche Sprache immer mehr verdrängt.“ Z novějších prací převzal zmínku o Rábech od starších autorů. Karl BEER, *Geschichte Böhmens mit besonderer Berücksichtigung der Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 2. Aufl., Reichenberg 1921, s. 14.

rychle počestila: „*Původně zde převažující německý jazyk nyní úplně vymizel.*“⁴⁴⁾ Rosůlkův místopis jakožto i další novější literatura včetně Beranka a Ullricha však německý charakter Rábů nikterak nezmiňuje, ba dokonce v případě Beranka zcela vylučuje.⁴⁵⁾

Na území vysušeného násadního rybníka Strejček východně od Pardubic byla vystavěna osada Veská (dříve uváděná jako Veska, něm. *Weska*, zřídka též *Neudörfel* nebo *Neudorf*).⁴⁶⁾ Terén je převážně rovinný v nadmořské výšce kolem 224–228 m n. m. Osada byla obklopená na západě chvojným lesem. Ve Veské se usadilo celkem 13 německých familiantů s těmito rodovými jmény jako: Fritsche, Spitzer, Kerzel, Schmidt, Leffler nebo Korn.⁴⁷⁾ V roce 1837 měla osada 16 domů se 184 obyvateli, z nichž byla jedna židovská rodina.⁴⁸⁾ Po roce 1849 byla Veská samostatnou obcí, ale v 70. letech 20. století se připojila k nedalekým Sezemicím. Dodnes má vlastní katastrální území.

Zhruba 1 km jihozápadně od Veské byla založena osada Staročernsko (dodnes se užívá nesprávného názvu Staročensko) v mělkém údolí na místě zrušeného rybníku Staročernského. Německý název *Gunstdorf* (neboli „Ves přízně“) býval někdy zaměňován s pojmenováním *Kunstdorf* („Umělá ves“).⁴⁹⁾ Přišlo sem celkem 9 německých rodin z Kladska s těmito jmény: English (dva familianti téhož jména), Wolf, Monse, Winkler, Tauz, Herzig, Elsner a Wagner.⁵⁰⁾ Původní počet devíti stavení se během necelých 60 let rozrostl na 13 se 122 obyvateli včetně jedné protestantské rodiny.⁵¹⁾ Po zavedení obecního zřízení tvořila osada nejprve společnou politickou obec se Spojilem a Studánkou. Po první světové válce se Staročernsko osamostatnilo, ale v roce 1961 bylo připojeno k Černé za Bory, spolu s níž se stalo o 15 let později součástí Pardubic.⁵²⁾ Osada tvoří dodnes katastrální území Staročernsko.

44) J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s. 73. V orig.: „*Die anfänglich hier vorherrschende deutsche [sic] Sprache stirbt jetzt allmählich aus.*“

45) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 342–343. F. J. BERANEK, *Neuzeitliche Deutschensiedlungen*, s. 2. TÝŽ, *Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzschen Volksinsel*, s. 159.

46) Veská coby osada slezských (sic) imigrantů byla zmíněna už v Schallerově topografii Čech z roku 1789. Srov. Jaroslaus SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen*, 11. Theil: Chrudimer Kreis, Prag–Wien 1789, s. 75.

47) SOKA Pardubice, fond Oldřich Ullrich, Sezemice (1914–2010) (dále jen Oldřich Ullrich), bal. 1, př. č. 23/2016, Sešit 2, Veská.

48) J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s. 79–80.

49) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 405.

50) F. J. BERANEK, *Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzschen Volksinsel*, s. 156.

51) J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s. 80.

52) Dnes je součástí městského obvodu IV se sídlem v Pardubičkách.

V sousedství Dašic vznikla v roce 1780 vesnice Velkolánské (dříve Velkolánský nebo Láanky, něm. *Teichdorf*, zřídka *Groß-Lan*). Jak už z německého označení *Teichdorf* vyplývá, byla osada založena na vysušeném rybníku (něm. *Teich*) Velkolánském. Přistěhovalo se sem 9 německých familiantů. V roce 1837 měla osada 15 domů se 157 obyvateli.⁵³⁾ Poměrně brzy se stala integrální součástí Dašic, na jejichž katastrálním území se dnes nachází.

Jižně od Pardubic založili němečtí osadníci malou kolonii Nové Jesenčany (něm. *Neu-Jesnitschan*), které byly také někdy nazývány jako Německé Jesenčany (*Deutsch-Jesnitschan*).⁵⁴⁾ Nové Jesenčany vznikly na pozemku bývalého Jesenčanského rybníku. Čtyři prvotní osadníci pocházeli z Kladska a Slezska. Jednalo se o rody Lindner, Kolbe, Neugebauer a Scharf. Brzy k nim přibyli, resp. je nahradili, noví familianti Dittrich, Hauke a Stumpf.⁵⁵⁾ V roce 1790 osadu tvořilo šest domů, z nichž byly čtyři chalupy. Nové Jesenčany těsně sousedily s pardubickým předměstím Jesničanky. Do začátku 20. století se vesnice značně rozšířila a v roce 1922 se zcela osamostatnila, až byla během německé okupace připojena definitivně k Pardubicím.

Severovýchodně od obce Zminný založili němečtí kolonisté osadu Malolánské (dříve Malolánský, zřídka Malolánky, něm. *Kleindorf*), a to v místě, kde se dříve nacházel Malolánský rybník. Na osídlení se podílelo 5 rodin.⁵⁶⁾ Od svého založení se malá osada prakticky nikterak nezvětšila. Dnes se nachází v katastrálním území Zminný.

Podstatně početnější osídlení představovala osada Moravanský (dříve Moravanské, něm. *Sehdorf*) u Kostěnic vystavěná na půdě bývalého rybníka Moravanského. Založilo ji 16 německých rodin s těmito jmény: Stehr, Ulrich (tři osadníci téhož jména), Neissler, Schaar, Weigang, Neumann, Knauer, Bittner, Schlimann (dva osadníci téhož jména), Wolf, Partsch, Hasler a Kauklitz.⁵⁷⁾ Do 40. let 19. století se počet domů rozšířil na 19, v nichž žilo 215 obyvatel.⁵⁸⁾ Moravanský byl původně součástí Kostěnic, od 80. let 19. století se jednalo

53) J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s. 81. V roce 1827 přitom pohltil požár, který se sem přenesl z Dašic, osm stavení.

54) R. ANDRÉE, *Nationalitätsverhältnisse*, s. 83.

55) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 419.

56) Tamtéž, s. 180. J. F. BERANEK, *Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzschen Volksinsel*, s. 157. Původní osadníci nesli jména Schüller, Erber, Anlauf, Güttler a Volkner.

57) O. ULLRICH, *Kladští emigranti*, 1. část, s. 205.

58) J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s. 81.

o samostatnou obec a po válce se stala vesnice součástí o něco vzdálenějších Moravan. Osadě však zůstalo samostatné katastrální území.

V těsném severovýchodním sousedství Moravan vznikla osada Platěnsko (dříve také Platensko). Někdy se užívalo názvu „Německé Platenice“ (*Deutsch-Platnitz*),⁵⁹ snad po vzoru severněji ležící české vesnice Platěnice, k níž osada patřila. Vesnička byla založena na území někdejšího Platěnského rybníku a nachází se v katastrálním území Platěnic, ač je součástí bližších Moravan. Na osídlení se podílelo 11 německých rodin. Původně tvořilo Platěnsko vesnici s německým názvem *Treudorf*, která zahrnovala i dnešní osadu Jiříčky, jíž toto německé jméno zůstalo.⁶⁰ Pro samotné Platěnsko se později ujalo jméno *Dreidorf*. Jiříčky (*Treudorf*), stojící na bývalém rybníku Jiříček, se nachází u dnešní železniční trati v katastrálním území Slepotic a jsou součástí této obce. Od Platěnska jsou relativně vzdálené. Osadu tvořilo asi 5 čísel popisných. Z původních německých osadníků pocházely rody jako Wolf, Niederhaber a Heinz.⁶¹ V roce 1837 měla společná osada Platěnsko-Jiříčky celkem 11 domů s 98 obyvateli.⁶²

Necelé 2 km jihovýchodně od Holic byla založena vesnice Roveňsko (dříve Rovensko), jejíž německý název *Trauerdorf* (někdy též *Trauerdorf*, lidově *Trandorf*), tedy „Smutná ves“, vysvětluje pověst vážící se k založení této německé kolonie, kterou vylíčil na základě vyprávění potomka původních osadníků Pelze Rosúlek: „*Když osadníci přijali své podíly v myslivně z rukou komise, měl myslivec opustiti své dosavadní bydliště a byl tu velice smuten a plakal. I pravil pan vrchní Štěnička: ‘Když ten náš myslivec pláče pro své místo a je tak smuten, bude se tato nová ves jmenovat Trauerdorf – Smutná ves’.*“⁶³ Obraz plačícího myslivce se pak objevil na pečeti obce. V roce 1782 se vypravilo do svého nového domova celkem 10 kladsko-německých rodin, z nichž některé platily za zámožné, jako např. Hofmann nebo Pelz.⁶⁴ K původním osadnickým familiantům patřily také tyto rody: Aßmann, Luchs (Luks, Lux), Klinke, Beck, Winke (Weniger) a Schlimann.⁶⁵ Na desátou rodinu se prý už nedostalo, a tak se usadila v Hrachovišti

59) R. ANDREE, *Nationalitätsverhältnisse*, s. 83.

60) F. K. ROSÚLEK, *Pardubicko*, s. 237. Sommer ale naopak uvádí, že se obě osady jmenovaly společně Dreidorf. Srov. J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s. 83.

61) F. K. ROSÚLEK, *Pardubicko*, s. 237.

62) J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s. 83.

63) F. K. ROSÚLEK, *Pardubicko*, s. 209–210.

64) Tamtéž.

65) Tamtéž.

u Býště, což byla další německá osada. Původních osadníků bylo tedy jen 9. Dodatečně se přistěhoval ještě English, který obdržel menší podíl půdy než jeho předchůdci.⁶⁶⁾ Osada byla postavena na místě bývalého rybníka Roveňského, v němž se prý utopilo v roce 1758 při bitvě mnoho pruských vojáků. Dnes náleží ke katastrálnímu území Holice. Původně měla vesnice svého vlastního rychtáře, ale a následně byla začleněna k Dolní Rovni.⁶⁷⁾ V roce 1837 zde stálo 10 domů s 96 obyvateli, z nichž byla jedna rodina židovská.⁶⁸⁾ O něco severněji směrem k Holicím byla brzy vystavěna deceřinná osada, jíž se říkalo Nové Roveňsko (něm. *Neu-Trauerdorf*), kam se přistěhovali mladší potomci německých osadníků, ale i Češi z okolních obcí. Na rozdíl od jižněji položeného Starého Roveňska náleželo Nové Roveňsko vždy k Holicím.

Další dvě německé osady vyrostly v okolí Rokytna a Býště. První z nich byl Drahoš, který získal německé jméno *Maidorf* (dříve *Maydorf*) prý podle toho, že byl založen právě v květnu.⁶⁹⁾ Tato kolonie měla také dvě části: Nový a Starý Drahoš. Severněji položený Nový Drahoš, který vznikl v roce 1792, patřil původně k Chvojenci, zatímco jižnější Starý Drahoš, vystavěný paradoxně až o dva roky později, náležel k Dolním Ředicím.⁷⁰⁾ Na území osady stával před tím rybník Drahoš. Nový Drahoš zahrnoval původních osm stavení a v Novém Drahoši byly postaveny čtyři domy.⁷¹⁾ Celkem se na budování osady podílelo 12 familiantů z těchto rodů: Schweidler, Ulrich, Prause, Taus, Wenzel, Mohaupt, Ludwig, Frimann, Frenwald, Bittner, Klar a Fabel.⁷²⁾ Ve 30. letech 19. století tvořilo osadu stále 12 domů se 114 obyvateli. Jedna rodina byla protestantská.⁷³⁾ V současné době je celý Drahoš součástí Rokytna, do jehož katastru náleží.

Mezi Býští a Borkem vznikla o rok později osada Hrachoviště (dříve Hrachovišťata, něm. *Streitdorf*, „Hádavá ves“) na bývalých pastvinách u lesa. Vesnice leží v nadmořské výšce 247 m n. m., což z ní činí nejvýše položenou původně německou osadu na Pardubicku. Osadníci pocházeli

66) Tamtéž.

67) Tamtéž.

68) J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s. 77.

69) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 141.

70) Tamtéž. Viz též F. K. BERANEK, *Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzschen Volksinsel*, s. 158.

71) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 141.

72) SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, f. ú. Býšť, sign. 404, 405, Matrika O 1785–1796 a 1797–1811, Drahoš.

73) J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s. 75.

dle vyprávění místních, které zachytil Rosůlek,⁷⁴⁾ z Levína ve Vratislavském okrese. Jednalo se o 20 rodin, které doplnil ještě jeden familiant z Roveňska.⁷⁵⁾ Hrachoviště se tak stalo největší německou osadou na pardubickém panství. Původních 20 familiantů tvořily tyto rody: Gillert, Richter, Geißler, Tirich (Dirich), Hofmann, Schramme (Šrom), Hübner, Knauer, Korn, Schneider, Taus, Meixner, Granich, Wolf, Latzel, Bernkraut, Stehrer, Fibich, Hoppe a Scholz.⁷⁶⁾ V roce 1837 mělo Hrachoviště už 25 domů se 194 obyvateli, z nichž byla jedna rodina protestantská.⁷⁷⁾ Osada patřila původně k Borku, ale ještě na konci 18. století se osamostatnila. V roce 1869 bylo Hrachoviště připojeno k Rokytnu, a to až do roku 1890, kdy se stalo samostatnou obcí. Dnes je součástí Býště, disponuje však stále svým katastrálním územím.

Poslední raabizační vesnicí, na jejímž založení se podíleli němečtí osadníci, byl Spojil (dříve Spojily, něm. *Spojil*) východně od Studánky a severozápadně od Staročernska. Osada vznikla na místě zrušených rybníků Spojil a Strejček a polohou se nacházela mezi chvojnými lesy.⁷⁸⁾ Na rozdíl od předešlých kolonií byl Spojil osídlen Němci jen částečně, většinu prvních osadníků tvořili totiž Češi. Jednalo se tak o etnicky smíšenou osadu. Z celkem 20 původních kolonistů byli jen čtyři němečtí: Bauch, Engler (ze Saska), Horník (původem z Grätzu ve Slezsku i přes české jméno) a Kromer.⁷⁹⁾ Spojil tvořil společnou obec se sousední Studánkou a Staročernskem, posléze se ale osamostatnil a samostatnou obcí zůstal až do roku 1961, kdy se stal součástí Pardubic, kteroužto zůstal až do roku 1991, kdy se z něj stala opět samosprávná obec. Dnes tvoří enklávu v souvislém území Pardubic.

Všechny zmíněné německé osady měly pravidelný půdorys. Jednotlivá stavení stála zpravidla ve dvou řadách podél cesty, dvě chalupy vždy proti sobě. Tento tvar byl ovšem typický pro všechny raabizační vesnice.⁸⁰⁾ Navzájem se podobaly i samotné domy, zahrady a hospodářské budovy. Domy byly zprvu dřevěné, střechy kryté šindelem a měly světnici, kuchyň s pecí

74) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 141–142.

75) Tamtéž, s. 208–209.

76) SOKA Pardubice, Oldřich Ullrich, bal. 1, př. č. 23/2016, sešit 3, Hrachoviště. Rosůlkův výčet prvních osadníků se však mírně liší. Srov. F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 142.

77) J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s. 75.

78) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 578–579.

79) Tamtéž.

80) Jiří LANGER, *Lidové stavby v Evropě*, Praha 2010, s. 171.

a kamny. Vytápělo se výhradně dřevem. Nechyběla ani komora. Cihlové domy byly stavěny převážně až od 19. století. Dřevěné schody spojovaly síň s půdou, odkud vedly jiné schody k výsypce na obilí. Stodola stála na zadní straně dvora. V dolíkách před chalupami se zadržovala voda pro napájení dobytka, který byl umístěn v chlívcích.⁸¹⁾

Každá usedlost měla zahradu, kde se pěstovaly ovocné stromy. Hospodářské zvířectvo sestávalo z koní, popřípadě volů, krav, koz nebo ovcí. Vepři se vůbec nechovali. V Moravanském, Staročernsku a Veské si získalo určitý vzhlas pěstování zelí, které se také stalo častou součástí jídelníčku.⁸²⁾ V Hrachovišti, jak tento český název upomíná, se pěstoval hrách.⁸³⁾ Mezi další plodiny patřilo obilí nebo brambory. Začátky hospodaření byly poměrně těžké. Osadníci museli nejprve připravit půdu pro obdělávání, což nebyl snadný úkol vzhledem ke stavu samotné půdy, která byla často písčitá nebo příliš vlhká (na místě bývalých rybníků). Z tohoto důvodu dostali od vrchnosti zálohu na vybavení hospodářství a výživu do první sklizně. Podle Beranka a Ullricha se novým osadníkům nakonec dařilo velmi dobře, obtížná první léta zvládli a ke svému novému domovu si brzy vytvořili hluboký vztah.⁸⁴⁾

Půda, kterou měli familianti dědičně pronajatou, zůstávala stále ve vlastnictví panství, z čehož plynula jistá omezení. Především nemohli s užívanou nemovitostí volně nakládat. Změny v držbě mimo rámec dědického práva se sice umožňovaly, ale musela je schválit vrchnost. Osadníci byli také zprvu povinováni službou pro panství, ale to asi jen 2 dny ročně. Svě držby mohl být familiant zbaven jen tehdy, když se špatně staral o hospodářství, pokud svou nemovitost příliš zadlužil nebo neplnil své závazky vůči vrchnosti. V praxi se skutečně stávalo, že některý z osadníků o svou rodinu z důvodu vysokého zadlužení přišel. Pokud familiant předal usedlost potomkům, měl nárok na výmínek. Po úmrtí familianta dědil většinou jeho nejstarší syn, popřípadě nejstarší dcera. Za určitých podmínek mohla být usedlost postoupena i jiným potomkům. V případě nezletilého sirotka se postupovalo dle tehdy běžné praxe: vrchností byl ustaven dočasný hospodář.⁸⁵⁾ Po zrušení poddanství v roce 1848 se mohli familianti z dědičného nájmu vykoupit, čímž svou nemovitost získali do běžné vlastnické držby.⁸⁶⁾ Závazky byly

81) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 141–142.

82) Tamtéž, s. 179.

83) Tamtéž, s. 141–142.

84) F. J. BERANEK, *Völkskundliches aus der Pardubitzer Deutscheninsel*, s. 237–238; O. ULLRICH, *Kladští emigranti*, 2. část, s. 244–245.

85) Podrobněji viz O. ULLRICH, *Kladští emigranti*, 3. část, s. 20.

86) Tamtéž, s. 21; F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 141–142, 208–209.

mnohde spláceny až do 70. let 19. století, kdy už patrimoniální správa dávno neexistovala.⁸⁷⁾ Výkup mohl trvat až dvacet let.⁸⁸⁾

Kladsko-slezské osídlení na Pardubicku nemohlo vést už jen z důvodu celkem nízkého počtu kolonistů k utvoření kompaktního a uzavřeného německého jazykového ostrova.⁸⁹⁾ Přesto nové osady nebyly svou polohou zcela rozptýlené v českém prostředí. Dle vzájemného uspořádání osad lze vymezit následující sídelní areály (obr. 1):

1. Relativně souvislé území s německými osadami se táhlo východně od Pardubic po linii od Spojila, resp. Staročernska, jihovýchodním směrem až po Jiříčky u Slepotic (podél dnešní železniční dráhy). Území bylo asi 15 km dlouhé a dohromady zde žilo původně asi 216 německých osadníků (tj. 49 % ze všech). Pás zahrnoval celkem osm vesnic: Spojil, Staročernsko, Veskou, Malolánské, Velkolánské, Moravanský, Platěnsko a Jiříčky. Tyto osady spolu navzájem povětšinou přímo sousedily. Jelikož ovšem byla osada Velkolánské oddělena Dašicemi a Malolánské Kostěnicemi od Moravanského, je možné rozdělit tento pás vesnic do dvou částí tvořících:

a. soustavu pěti osad od Spojila po Velkolánské, v níž jednotlivé vesnice spolu vzájemně přímo sousedily a nebyly vzdáleny více než 3 km,

b. skupinu tří navzájem téměř sousedících osad – Moravanského, Platěnska a Jiříček, které spolu navzájem téměř přímo sousedily přes pole (jen částečně byly odděleny Moravany).

2. Malou skupinu osad tvořil Drahoš (Nový a Starý) a Hrachoviště nacházející se na jihovýchod a sever od Rokytna. Kolonie byly od sebe vzdáleny zhruba 4 km. Nejjižněji položený Nový Drahoš se přitom vzdaloval od výše uvedeného souvislého pásu 7 km (nejblíže se nacházelo Velkolánské). Dohromady žilo v této dvojici osad asi 111 kolonistů (tj. 25 %).

3. Zcela izolovány zůstaly celkem tři německé vesnice: Roveňsko, Nové Hradiště a Nové Jesenčany. Nejdále všem ostatním stály dvě posledně jmenované, u nichž činila vzdálenost k nejbližší německé osadě zhruba 7 km – oběma byl přitom nejblíže Spojil, resp. Staročernsko. Roveňsku se nejvíce přibližovala osada Velkolánské (zhruba 5 km), do Platěnska činila vzdálenost více než 7 km. V izolovaných osadách žilo celkem zhruba 113 původních osadníků (tj. 26 %) z Kladska a Slezska.

87) O. ULLRICH, *Kladští emigranti*, 3. část, s. 21.

88) Tamtéž.

89) Výraz „pardubický německý jazykový ostrov“, který používal Beranek mi přijde značně zavádějící. V tomto ohledu souhlasím s Lozoviukem, podle kterého tato německá kolonizace nevedla k etablování nového německého jazykového ostrova. Srov. P. LOZOVIUK, „*Jednou to padne samo.*“, s. 107.

Dohromady přišlo na pardubické panství z Kladska a Slezska 126 rodin, které tvořilo zhruba 440 jednotlivců.⁹⁰⁾ Dodatečně přicházeli ještě další, avšak to už byly spíše jen jednotlivé rodiny, rozhodně se nedá hovořit o nějakých „přistěhovaleckých vlnách“. O tom, že se osadníkům v nové domovině dařilo zapustit kořeny, svědčí i to, že během jedné generace se počet obyvatel jejich osad více než zdvojnásobil.⁹¹⁾

Vývoj etnické (národnostní) struktury kladsko-slezských osad

Když se německy mluvící osadníci původem z pruského Kladska a Slezska usadili na tehdejších pardubickém panství, přinesli si s sebou vedle své mateřtiny také svoje tradice a kulturní svéráz. Přišli však do regionu, který byl etnicky a do značné míry i kulturně odlišný od jejich původní vlasti. Pardubicko bylo oblastí s prakticky výhradně českým obyvatelstvem. Někteří němečtí nacionalisticky orientovaní autoři v této souvislosti píšou o „českém moři“, v němž byly založeny německé osady.⁹²⁾ Tato skutečnost se musela samozřejmě projevit i na vývoji identity potomků původních osadníků. Etnokulturní svéráz obyvatel 12 původně raabizačních kolonií byl pod permanentním tlakem. Na druhou stranu byl počet osad a jejich obyvatel dost vysoký na to, aby se „německý element“ jen tak brzy nerozplynul v český hovořicím prostoru. K počestění nicméně celkem logicky nakonec došlo, avšak tento proces neprobíhal ve všech vesnicích stejným tempem.

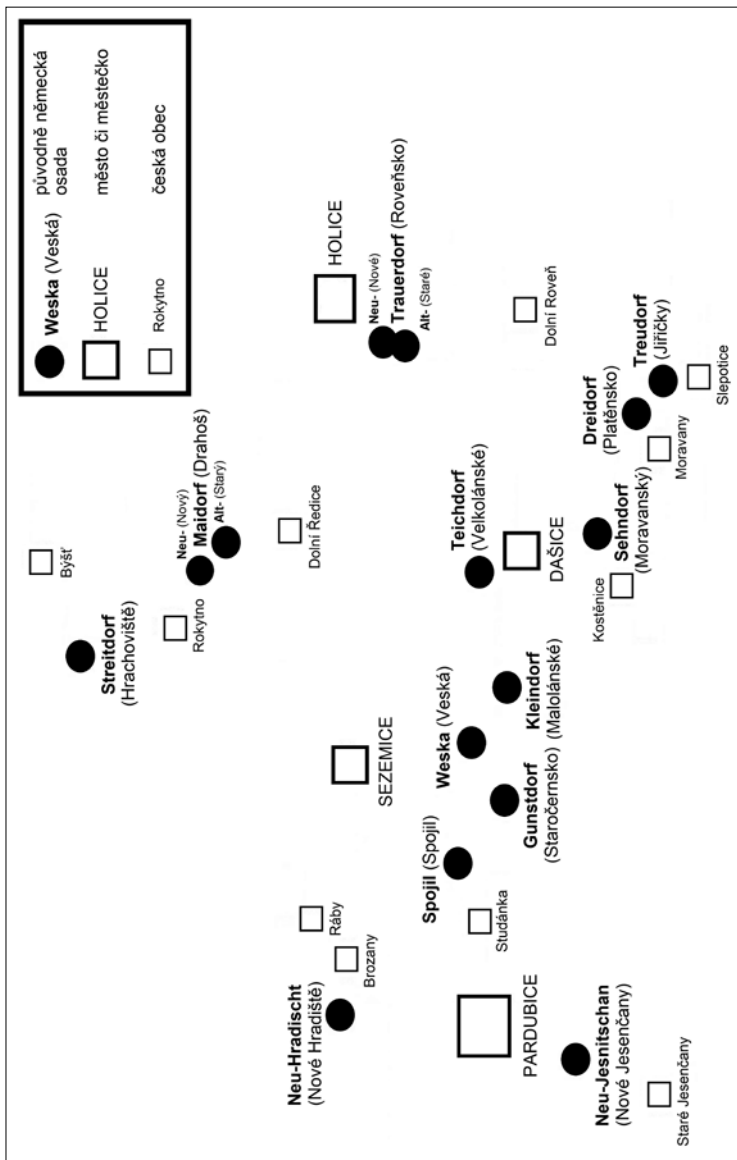
Proměny etnokulturní, resp. později národnostní identity, a počestování obyvatel německých osad založených na Pardubicku ke konci 18. století nelze postihnout zcela exaktně. První sčítání lidu, které zjišťovalo dorozumívací řeč coby jeden z hlavních atributů etnické příslušnosti (nikoliv však přímo národnost jako takovou!), se totiž uskutečnilo až v roce 1880. Do té doby se musíme spoléhat především na dobové zprávy a nepřímé poznatky.

V letech 1780–1785 dorazila na Pardubicko první a část druhé generace osadníků, která zahrnovala ještě v původní vlasti narozené děti, z nichž některé mohly být už téměř dospělé. Osadníci z první generace se mohli narodit mezi lety 1750 až 1760, zatímco druhá generace převážně mezi lety 1770 až 1790. Tito lidé si ze své staré domoviny přinesli jazyk i etnokulturní identitu. Česky zprvu vůbec neuměli, jen ti nejmladší z nich se s českým jazykem seznamovali ve školách. Osadníci z této skupiny žili převážně až do začátku druhé poloviny 19. století. Přinejmenším v prvních

90) O. ULLRICH, *Kladští emigranti*, 5. část, s. 121–122.

91) Tamtéž.

92) F. J. BERANEK, *Volkskundliches aus der Pardubitzer Deutscheninsel*, s. 237.

Obr. 1: Schematická mapa vyznačující polohu německých osad na Pardubicku.

Zdroj: Vlastní zpracování autora

30 až 40 letech si osady udržovaly výhradně německý charakter, jenž byl však postupně oslabován s příchodem třetí generace, jejíž příslušníci se už narodili v Čechách.

Podle zprávy J. G. Sommera z roku 1837, tedy více než půl století po příchodu kladských a slezských imigrantů, se v té době používaly v dotčených osadách „*obě zemské řeči*“⁹³⁾ – zněla tu tedy už i čeština, která německý jazyk „*stále více vytlačovala*“.⁹⁴⁾ Tou dobou byla značná část v Čechách narozené třetí generace ve školních letech a řada těch, kteří se narodili ještě v Kladsku a Slezsku, zestárla nebo dokonce umírala. Do původně německých vesnic se začalo stěhovat české obyvatelstvo. V ojedinělých případech se objevovali i nekatolíci – protestanté a dokonce i Židé.⁹⁵⁾ Jordan pak v roce 1845 varoval před blížícím se počestěním německých osad u Pardubic, „*protože jejich děti přestávají mluvit samy německy*“.⁹⁶⁾

Jako první se zcela počestily ty osady, na jejichž založení se podílelo jen malé množství německých kolonistů. To byl případ Spojila a Nových Jesenčan. Do Spojila se přistěhovaly jen čtyři německy mluvící rodiny o 11 osobách. Německý prvek byl navíc už od svého počátku v menšině, protože dalších 16 původních rodin bylo českých. Etnický svéráz si tak mohli němečtí osadníci uvnitř převážně české vesnice uchovat jen po omezenou dobu – prakticky do první generace, která se přistěhovala. Nejdéle se ve Spojile udržel rod Johanna Baucha (také se někdy uvádělo Pauch), který pocházel z Kladska. V letech 1791 až 1814 se mu narodily čtyři děti: Josef (1791), Maria (1796), Anna (1799) a František (1814).⁹⁷⁾ Kmotrem Františka Baucha byl Karl Bauch, famíliant z Veské, který byl zřejmě příbuzným jeho otce Johanna. Mladší větev Bauchů z Veské vydržela daleko déle než větev spojilská, jež zmizela v polovině 19. století. Anna Bauchová, dcera Johanna, se provdala za Jana Lefflera z Veské, kam se za ním přestěhovala.⁹⁸⁾ Díky tomu si zřejmě zachovala spolu se svými potomky kulturní a jazykovou identitu, poněvadž Veská byla čistě německou vesnicí. Je zajímavé, že se do Spojila časem přeci jen někdo z rodu Bauchů vrátil. V 70. letech to

93) J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s. 44.

94) Tamtéž. V originále: „*Doch wird auch hier die teutsche [Sprache] immer mehr von der böhmischen verdrängt.*“

95) Tamtéž, s. 80.

96) *Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft*, 3. Jahrgang, 1845, Leipzig – Hrg. Dr. J. P. Jordan, s. 107. V orig.: „... *allein sie werden in kurzer Zeit böhmisch sein, denn ihre Kinder hören von selbst auf, deutsch zu sprechen.*“

97) SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, f. ú. Pardubice, sign. 1536, Index matriky N, 1784–1836, Spojil.

98) Tamtéž, sign. 1521, Matrika O 1823–1862, Spojil, matriční záznam 22. 11. 1853.

byla Terezie Bauchová, dcera Karla Baucha z Veské, která se provdala za spojilského tesaře Františka Zahálku. Manželskému páru se v roce 1879 narodil syn Václav.⁹⁹⁾ Manželka byla jistě ještě vychovávána v původním „kladsko-německém duchu“. Do Spojila se nicméně sestěhovali i někteří členové bývalých kolonizačních rodů z jiných osad. Už v roce 1849 se tak například Antonín Schweidler, syn familianta Josefa Schweidlera z Drahoše č. p. 1, oženil s Annou Lukášovou ze Spojila.¹⁰⁰⁾ V roce 1873 se pak narodil ve Spojile Antonín Kučera, jehož matka Anna, po otci rodem Šilerová (pův. Schüller), pocházela z Malolánského a po matce z rodu Wolfů z Platěnska.¹⁰¹⁾ Ještě v roce 1909 se do Spojila přistěhoval František Ulbrich (nar. 1846), potomek familianta ze sousedního Staročernska,¹⁰²⁾ který musel ještě umět svůj rodný dialekt, protože jeho rodiště bylo v té době ještě zcela německého rázu. Tyto ojedinělé migrace však nezměnily nic na tom, že Spojil byl už dlouhá léta čistě českou vsí.

Na založení Nových (tehdy Německých) Jesenčan participovaly jen čtyři rodiny z Kladska a Slezska – celkem 11 osob.¹⁰³⁾ Na původních čtyřech familiantských usedlostech se však poměrně rychle střídali držitelé, kteří byli sice německého původu, ale pocházeli z jiných osad (např. Velkolánského). Do roku 1839 navíc vyrostla další 3 stavení, která již byla osazena Čechy. Mezi německé rody patřily na konci 30. let tyto: Kroml, Dittrich, Hauke a Stumpf. Protože byla osada izolována v českém prostředí v sousedství pardubických Jesničánek, došlo do poloviny 19. století k jejímu úplnému počestění.¹⁰⁴⁾ Vesnice se navíc rychle rozšiřovala a stěhovala se do ní celá řada českých rodin z okolí. Ještě začátkem 20. století jsou však doloženi v Nových Jesenčanech potomci rodu Stumpfů.¹⁰⁵⁾

Další osadou, která se rychle počestila, bylo Nové Hradiště skládající se ze dvou částí: jedna byla česká a osídlilo ji 17 rodin a druhá německá. V německé části, nazývané někdy jako Hradiště Německé (*Deutsch-Hradišcht*), se usadilo 11 německých rodin a po jedné rodina česká a židovská.¹⁰⁶⁾ V celém Novém Hradišti tak představovalo německé obyvatelstvo

99) Tamtéž, sign. 2648, Matrika N 1841–1880, Spojil, matriční záznam 28. 9. 1879.

100) Tamtéž, sign. 1521, Matrika O 1823–1862, Spojil, matriční záznam 13. 2. 1849.

101) Tamtéž, sign. 2648, Matrika N 1841–1880, Spojil, matriční záznam 24. 7. 1873.

102) SOKA Pardubice, OkÚ Pardubice, Sčítání lidu 1921 (operáty), Spojil.

103) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 419

104) *Die deutschen Kolonien*, s. 26.

105) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 419.

106) Tamtéž, s. 341.

už od začátku minoritu. Přímé sejetí intravilánu německé části s českou, jakožto i spojení se Starým Hradištěm do jedné obce s drtivou převahou česky mluvícího obyvatelstva, bylo prekurzorem svižné asimilace původem německých rodin. Nepomohla tomu ani skutečnost, že počet rodin z Kladska a Slezska byl mezi ostatními německými osadami poměrně vysoký. Dalším problémem bylo odloučení Nového Hradiště od ostatních kladsko-slezských osad. I přesto se příležitostně uzavíraly sňatky mezi novohradišťskými osadníky a obyvateli jiných německých vesnic. Už v roce 1797 se ovdovělý Joseph Adelt (nar. 1756) oženil s dvacetiletou Theresií Beckerovou (Beckovou) z Roveňska.¹⁰⁷ Svědkem ženicha byl familiarit Josef Mitschke z Nového Hradiště. Samotný Mitschke (nar. 1754) se přitom na podzim 1802 rovněž oženil s o dost mladší ženou z Hrachoviště.¹⁰⁸ S Hrachovištěm byl spřízněn ještě novohradradišťský familiarit Josef Grund (Grunt), jehož dcera Marie si vzala Antonína Granicha.¹⁰⁹ Ačkoliv se druhá až třetí generace zřejmě dorozumívala jen česky, pokud se někteří její příslušníci sňatkem nepřestěhovali do jiné německé osady, několik rodů přežilo v Novém Hradišti až do 20. století. Na začátku století tam bydleli ještě Adeltovi, kteří ovšem posléze mizí. V roce 1921 jsou ale ještě doloženy rody Rotterů a Mitschků (sg. Mitschke, počestěno na Mička).¹¹⁰

Od poloviny 19. století se situace pro německý živel na Pardubicku nevyvíjela vůbec příznivě. Velmi skepticky se o ní vyjádřil v roce 1860 Franz Klutschak.¹¹¹ Podle něj se už zdejší německé osady, „jež tvoří jen německé oázy uprostřed českého obyvatelstva, během šesti nebo sedmi desetiletí skoro docela počestily.“¹¹² Klutschakův pohled je však dosti přehnaný. „Němectví“ sice na Pardubicku ustupovalo a ve třech osadách už zcela vymizelo, jak bylo popsáno výše, přesto v ostatních vesnicích byl

107) SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, f. ú. Holice, sign. 6599, Matrika narozených, oddaných a zemřelých (dále jen Matrika NOZ) 1788–1905, sign. 6599, Matrika O, Roveňsko, matriční záznam 9. 1. 1797.

108) Tamtéž, f. ú. Býšť, sign. 405, Matrika O 1797–1811, Hrachoviště, matriční záznam 15. 11. 1802.

109) Tamtéž, sign. 407, Matrika O 1839–1865, Hrachoviště, matriční záznamy 8. 11. 1842 a 30. 7. 1843.

110) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 341; SOkA Pardubice, OkÚ Pardubice, Sčítání lidu 1921 (operáty), Nové Hradiště č. p. 34 (Rotter, Josef) a 31 (Mička, Matěj).

111) F. KLUTSCHAK, *Auf der Reichenberg-Pardubitzer Bahn*, s. 24.

112) Tamtéž. V orig.: „... so haben sich umgekehrt diese Ansiedlungen, die nur deutsche Oasen mitten unter einer českischen [sic] Bevölkerung bildeten, binnen sechs oder sieben Decennien fast ganz čechisiert [sic].“

„německý vliv“ ještě silný. V 50. a 60. letech 19. století začínala postupně vymírat druhá generace osadníků, z níž se ještě část narodila ve staré vlasti. Původní etnokulturní identita u třetí generace nebyla rozhodně už tak silná. To platilo ještě více u nastupující čtvrté generace, která přicházela na svět ve 40. až 60. letech.

V tehdejší době se začínal vyhrcovat nacionalismus na české i německé straně, což vyústilo v otevřené až nevráživé národnostní soupeření. Není proto divu, že si někteří němečtí autoři začali všimnout i situace potomků kladských a slezských osadníků na Pardubicku. O stavu zdejšího německého živlu vypověděl v roce 1864 Schneider z Veské ve svém už zmíněném textu.¹¹³⁾ Zatímco osady Staročernsko, Veská, Malolánské a Moravanský ještě v dané době šlo podle něj označit za „čistě německé“, početní stav německých familiantů ve Velkolánském, Platěnsku a také v Roveňsku „povážlivě ubýval“. V Drahoši a Hrachovišti bylo prý německé obyvatelstvo už v menšině.¹¹⁴⁾ Autor poukázal také na tou dobou již zaniklé německé osídlení v Nových Jesenčanech, ale o Spojile nebo Novém Hradišti se vůbec nezmiňuje.¹¹⁵⁾ Tuto výpověď můžeme považovat za velmi důvěryhodnou, protože autor nejenže pocházel přímo z jedné německé osady Veská, ale jeho otec se narodil ve Velkolánském a matka v Jiříčkách (Platěnsku).¹¹⁶⁾ Určitě navštívil i ostatní německé vsi. Jeho poznatky o stavu německého osídlení na Pardubicku pak převzal R. Andree do svých prací týkajících se národnostních poměrů v českých zemích, jež vycházely od konce 60. let 19. století.¹¹⁷⁾

Přesnější údaje o stavu německého obyvatelstva v příslušných osadách přináší až rakousko-uherské sčítání lidu z roku 1880. Tehdy nebyla sice sčítána národnost, nýbrž tzv. obcovací jazyk (*Umgangssprache*) neboli dorozumivací řeč, ale v německé i české literatuře se s těmito statistickými údaji zacházelo tak, jakoby se o národnostní určení jednalo.¹¹⁸⁾ Byly vytvá-

113) *Die deutschen Kolonien*, s. 25–27.

114) Celá zpráva zní (s. 26): „*Während nämlich die Gemeinden Gundorf, Weska, Kleindorf und auch Sehdorf noch als rein deutsch bezeichnet werden können, hat die Zahl der deutschen ‚Familianten‘ in Teichdorf, Dreidorf und Trauendorf [sic] schon bedeutend abgenommen; in Maidorf und Streidorf ist die deutsche Bevölkerung bereits in der Minorität, in dem ehemaligen Deutsch-Jesniczan aber schon ganz verschwunden.*“

115) Sám se domníval, že bylo jen 10 německých osad.

116) Viz pozn. 10.

117) Věty, které použil Andree jsou prakticky identické s obraty Schneidera (pozn. 114). Srov. R. ANDREE, *Tschechische Gänge*, s. 54–55.

118) Prof. Heinrich Rauchberg považoval za vhodnější národnostní ukazatel mateřskou řeč, nikoliv obcovací. Nicméně přesto se snažil osvětlit možnosti

řeny etnografické mapy ilustrující národnostní rozvstvení na jazykovém základě, což se považovalo zvláště v českých zemích za citlivé téma. Jako sporné se ukázalo právě užívání obcovacího jazyka coby „národnostního ukazatele“. Bylo totiž, zdá se, nevýhodné především pro etnické menšiny, a to jak české v pohraničí, tak i německé v převážně českých areálech.¹¹⁹⁾ Výsledky tohoto censu ukázaly, že se k němčině jako obcovací řeči přihlásili obyvatelé pouze čtyř původně německých osad: ve Veské, Staročernsku, Roveňsku a Moravanském.¹²⁰⁾ Přitom ještě o 15 let dříve se uváděla přítomnost německého elementu v devíti osadách!

Nepovažuji za pravděpodobné, že by lidé přechovávající alespoň částečně německou etnokulturní identitu stačili zcela zmizet z Drahoše, Hrachoviště, Malolánského nebo Platěnska. Jednalo se totiž o osoby patřící ještě do třetí generace kolonistů, u nichž lze předpokládat, že znaly alespoň částečně německý dialekt svých rodičů. Pravdou ale je, že šlo o staré lidi ve věku 60–70 let a více.¹²¹⁾ Protože mladí už němčinu, potažmo starý kladský dialekt, nejspíš nepoužívali, navíc se do vesnic stěhovalo české obyvatelstvo, mluvili i tito starší lidé převážně česky. To je právě problém determinace národnosti z obcovací a nikoliv z mateřské řeči – nebo nejlépe na základě dobrovolné sebeidentifikace s národností. O vývoji v Hrachovišti a Drahoši bude pojednáno podrobněji v další části textu.

Podle výsledků sčítání z roku 1880 (tab. 3) byl nejsilněji zastoupen německý element ve Veské, kde se hlásilo k němčině coby obcovací řeči

využití výsledků sčítání lidu z let 1880, 1890 a 1900 pro účely „národnostní statistiky“. Vyjádřil přitom naději, že se sčítací komisaři ptají i na řeč mateřskou. Srov. Heinrich RAUCHBERG, *Der nationale Besitzstand in Böhmen*, 1. Band, Leipzig 1905, s. 13–20. Sám musel národnostní příslušnost determinovat ze statistik příslušných censů. Viz např. tamtéž, s. 88. K využití obcovací řeči coby determinantu národnosti na příkladu německých osad na Pardubicku viz *Das Deutsch-böhmische Sprachgebiet nach der letzten Volkszählung*, im Selbstverlage des Deutschen Schulvereines, Wien 1894, s. 33–34.

119) Volba mateřštiny se zdála být opravdu pro smíšené oblasti vhodnější. K problematice určování národnosti při sčítání lidu nejnověji viz Pavel KLA-DIWA, *Národnostní statistika českých zemí 1880–1921 – faktory, výsledky a problém jejich interpretace*, *Moderní dějiny* 23, 2015, č. 2, s. 61–82. Podle Kladiwy nahrávalo kritérium obcovací řeči „přirozené asimilaci“, ale zároveň způsobovalo tlak na minority.

120) *Das Deutsch-böhmische Sprachgebiet nach der letzten Volkszählung*, s. 33–34.

121) F. M. GEHRE, *Die deutschen Sprachinseln in Oesterreich*, s. 15. I Gehre byl toho názoru, že v Malolánském se ještě uchovalo němectví. Naopak v Hrachovišti a Drahoši prý už nebylo.

48,5 % obyvatel (abs. 67 Němců¹²²⁾ proti 71 Čechům). Následovalo (Staré) Roveňsko s téměř 17% podílem (abs. 11 Němců vs. 54 Čechů) a Moravanský s 11,5 % německy mluvících osob (21 Němců vůči 161 Čechům). Nakonec ve Staročernsku se přihlásilo k němčině 8 osob, což činilo 9% podíl. Friedrich M. Gehre okomentoval úpadek německého elementu v někdejších kladsko-slezských osadách takto: „*Dlouhá desetiletí zůstávalo těchto deset [sic] německých vesnic téměř prostých od cizích příměsí, až byla přece postupně jedna osada za druhou počestěna.*“ K tomu ještě poněkud patetickou formou dodal: „*Tragický osud, který postihl tyto věrné Slezany! Svou věrnost k Rakousku zaplatili vzdáním se své národnosti* [sic].“¹²³⁾ Gehre předpovídal „nepříznivý“ osud počestění i Staročernsku. Jeho obavy se přitom naplnily...

Podle stejné metodiky se postupovalo v dalším sčítání lidu v roce 1890. Výsledkem bylo to, že málo početná německy mluvící komunita ve Staročernsku a Roveňsku už zcela vymizela. K němčině se přihlásili pouze obyvatelé Veské a Moravanského. V obou osadách však tentokrát Němci dle obcovací řeči tvořili majoritu (tab. 3). Ve Veské šlo o 64% podíl a v případě Moravanského o téměř 52% zastoupení osob považovaných za Němce.¹²⁴⁾ Zatímco tedy „němectví“ ztratilo své pozice v dalších dvou osadách, ve dvou zbývajících naopak posílilo. Přesto stále platí mé tvrzení, že nemohli takto „naráz“ vymřít nebo se odstěhovat všichni ti, kteří němčinu pojímali ještě za svůj mateřský jazyk.

Úbytek lidí považovaných za Němce však neustával. V roce 1900 se hlásilo ve Veské k německé řeči jen 20 % obyvatelstva (abs. 26 Němců vůči 130 Čechům, tab. 3). O dvě třetiny ubyl počet takto definovaných Němců i v Moravanském na necelou pětinu (abs. 33). To už byla předzvěst úplné „katastrofy“ pro národnostní svéráz někdejších německých vesnic. Při posledním censu Rakousko-Uherska v roce 1910 se k němčině přihlásila jen jedna osoba ve Veské, jeden člověk v Moravanském a ještě jeden v Roveňsku! Bylo tak stvrzeno, že po 130 letech zanikly německé

122) Pro zjednodušení budou mluvčí němčiny považováni za „Němce“, byť se dle sčítání o národnost nejednalo.

123) F. M. GEHRE, *Die deutschen Sprachinseln in Oesterreich*, s. 15. Orig.: „*Lange Jahrzehnte erhielten sich die zehn deutschen Dörfer ziemlich rein von fremder Beimischung, bis vollmählich doch ein Ort nach dem anderen tschechisiert wurde.*“; „*Ein tragisches Geschick, das diese treuen Schlesier ereilte! Ihre Anhänglichkeit an Oesterreich bezahlen sie mit dem Aufgeben ihrer Nationalität.*“

124) *Das Deutsch-böhmische Sprachgebiet nach der letzten Volkszählung*, s. 34.

„jazykové ostrůvky“ na Pardubicku. Skutečnost však byla poněkud složitější. V následujícím textu se budu věnovat rozboru příčin tohoto vývoje.

Nacionalisticky orientovaní němečtí autoři hojně používali v souvislosti s oslabováním etnické identity v jazykových ostrůvcích pojmu „odnárodnění“ (*Entnationalisierung*), pro prostředí českých zemí pak počešťování (*Tschechisierung*).¹²⁵⁾ Tento pozvolný proces měl svůj poměrně široký komplex příčin vztahujících se i ke konkrétnímu případu někdejších familiantských osad u Pardubic, jež do počátku 20. století *de facto* přišly o svůj německý charakter.

V první řadě se jednalo o geografické podmínky. Jak jsem rozebral již výše, byly německé osady velmi nerovnoměrně rozloženy v prostoru. V relativně souvislém pásmu vesnic podél železniční dráhy od Pardubic do Moravan probíhalo počešťování pomaleji než ve zcela izolovaných koloniích. Jistou překážku pro uchování německé identity a vzájemné vztahy mezi obyvateli z různých vesnic představovala rozdílná správní příslušnost, která se dotkla i těch osad, jež ležely v onom souvislém pásu. Výhodu měly ty vesnice, jež se spravovaly samy – čili měly zprvu svého vlastního rychtáře a po zavedení obecní správy se po čase staly obcemi, což byl případ Veské a Moravanského. Jinde k osamostatnění došlo až v době, kdy byla osada téměř nebo zcela českého rázu – ve Staročernsku, Hrachovišti nebo Nových Jesenčanech. V každém případě netvořily někdejší německé vesnice nikdy společný administrativní celek.

Důležitým prvkem v životě katolických osadníků bylo „duchovní vyžití“ (náboženské festivity a bohoslužby), při němž se měli možnost navzájem setkávat. V tomto ohledu však byly podmínky různé, už jen proto, že osady jako celek nespádaly pod jednu faru. Obyvatelé Veské a Staročernska náleželi k farnímu úřadu v Sezemicích, na němž si vymohli kázání v němčině. To samé platilo i pro osady Moravanský, Malolánské a Velkolánské, které patřily pod dašickou faru a rovněž jim byly umožněny bohoslužby v německém jazyce. Po určitou dobu se německého kázání dostávalo i osadníkům z Drahoše, Hrachoviště (farní úřad Býšť) a Roveňska (nejprve fara v Horní Rovni a poté v Holicích).¹²⁶⁾ Ostatní německé vesnice se musely spokojit výhradně s kázáním v češtině: Platěnsko (fara v Moravanech), Nové Jesenčany (fara v Třebosicích) a Nové Hradiště (fara v Kuněticích). Nutno ale poznamenat, že německé kázání se konalo jen každou čtvrtou neděli. Kde byly bohoslužby výhradně české, docházelo logicky k rychlejšímu počeštění, byť v případě Platěnska se to kompenzovalo přímým stykem s blízkým Moravanským.

125) A. FICKER, *Die Völkerstämme*, s. 46.

126) *Die deutschen Kolonien*, s. 27.

Mnohem větší vliv na národnostní povahu obcí však měly poměry školské. Ve 20. letech 19. století se podařilo zajistit výuku v německém jazyce ve Veské a v Moravanském. Ve Veské vznikla přímo veřejná filiální škola s německým vyučovacím jazykem, kterou navštěvovaly i děti ze Staročernska a Malolánského. V Moravanském fungovala zpočátku pouze tzv. „stěhovaná škola“,¹²⁷⁾ kdežto výuku zajišťoval privátní německý učitel. Teprve v 80. letech došlo k založení soukromé německé školy, do níž chodily i děti z okolních obcí. Díky tomu se v příslušných osadách podařilo zajistit vzdělání dětí v německém jazyce, a tím výrazně zpomalit proces počesťování. Omezený přístup k německému vzdělání měly ještě děti z Hrachoviště a Drahoše, které sice navštěvovaly českou školu v Rokytně, ale po určitou dobu se v ní pro tyto děti vyučovalo také v němčině. To samé platilo po krátký čas i pro školáky z Roveňska, kteří byli vyučováni německy na české škole v Holicích. Ostatní osady takové „šťestí“ neměly a jejich děti se musely podrobit školní výuce v českém jazyce, což přispělo k tomu, že přijaly češtinu za svou řeč. Pro děti, které musely navštěvovat české školy, Schneider doporučoval, aby jim byla alespoň umožněna četba německých knih, a naučily se tak číst a psát v mateřtině.¹²⁸⁾

Podstatný vliv na etnokulturní identitu potomků německých osadníků měla samozřejmě domácí výchova a s ní spojené předávání tradic a kulturních zvyklostí. Základem byl svérázný kladský či slezský dialekt, který se od spisovného německého jazyka v mnoha ohledech lišil. Podle dobových zpráv i novějších poznatků Beranka zůstal dialekt prostý cizích vlivů a byl prakticky shodný s nářečím kladských Němců žijících v Prusku, resp. Německu.¹²⁹⁾ U pozdějších generací dětí, které sice navštěvovaly německou školu, však znalost původního dialektu (coby mateřské řeči) mizela ve prospěch spisovné němčiny (coby řeči obcovací).¹³⁰⁾ Ke kulturnímu dědictví patřily i lidové písně, kroje nebo pověsti. Některé prvky lidové slovesnosti se přizpůsobily podmínkám v nové vlasti.¹³¹⁾ Součástí tradic se

127) K tomu blíže O. ULLRICH, *Škola v Moravanském*, s. 144.

128) *Die deutschen Kolonien*, s. 27.

129) Tamtéž. F. J. BERANEK, *Völkskundliches aus der Pardubitzer Deutscheninsel*, s. 240.

130) *Die deutschen Kolonien*, s. 27.

131) Srov. F. J. BERANEK, *Völkskundliches aus der Pardubitzer Deutscheninsel*, s. 244. K obyvatelům jednotlivých stavení existovala říkanka v kladském nářečí: „1. *Leffler schlocht a Kolb*. 2. *Bauch kriecht s holb*. 3. *Der Benda kriecht s Gekrise*. 4. *Der Fikejs is driver bise*. 6. *Karn kemmt mit der Fochtel raus*. 7. *Die Kerzl-Karln macht sich gar nischt draus*. 8. *Der Blažek stihť m hucha Barge*. 9. *Beim Rada macha se spetzige Quarge*. 10. *Firvich stihť nderm Nassbeemla*. 11. *Der Kerzl-Frazn well ni die Melch rehma*. 13. *Janisch is kleen*. 14. *Spitzer*

staly pověsti o založení osad a přetrvávající vděčnost Josefu II., který jejich předkům umožnil příchod na Pardubicko.¹³²⁾ Jisté prvky kulturního svérázu se dochovaly ještě dlouho potom, co se potomci původních osadníků už počestili, a po jazykové stránce tak srostli se svým okolím. Nejdéle se tradice uchovaly ve Veské, Moravanském a částečně také ve Staročernsku.¹³³⁾

Pro uchování kulturní a etnické identity jsou nezbytné přímé styky se soukmennovci, a to zvláště pokud je okolní prostředí svou etnickou povahou odlišné. Kladsko-slezským imigrantům na Pardubicku se to zpočátku dobře dařilo. Rodiny osadníků měly totiž stále své příbuzné nejen v jiných osadách na Pardubicku, nýbrž i v Kovansku, rovněž založeném kladskými přistěhovalci, ale také v Kunštátu, kde se některé rodiny trvale usadily, ovšem na rozdíl od svých příbuzných na pardubickém panství nebyl jejich německý charakter nikterak ohrožován, protože snadno splynuly s tamními „sudetskými“ Němci. Naproti tomu Kovansko stihl stejný osud jako německé přistěhovalce na Pardubicku, a to ještě dříve.¹³⁴⁾ Občas se stalo, že se familianti mezi Kovanskem a Pardubickem vzájemně vystřídali. Někteří členové osadnických rodin se tam provdali či oženili. Stejně styky přitom existovaly i s Kunštátem.¹³⁵⁾ Do určité doby byl udržován také kontakt s původní vlastí v pruském Kladsku a Slezsku, kde stále žili příbuzní pardubických familiantů. Například si tam vyřizovali svá dědická řízení.¹³⁶⁾ Tento styk byl však poněkud ztížen tím, že pokud byl emigrant ve staré vlasti poznán, mohl mu hrozit postih, pokud se odstěhoval přes zákaz.¹³⁷⁾ Tyto vazby však s postupem doby slábly a ve své podstatě se omezily jen na první dvě generace osadníků.¹³⁸⁾ To však neplatilo o vzájemných vztazích mezi německými osadami na Pardubicku, které byly živé a četné po více než sto let. Často se přitom jejich obyvatelé nejen navštěvovali, ale uzavírali vzájemné sňatky. To do určité míry umožnilo uchování německého rázu i u těch rodin, které pocházely z počestěných osad, ale jejich členové se přivdali nebo přizženili do vesnic, které byly ještě německé. Zcela prokazatelně tu vznikla jistá sounáležitost potomků německých imigrantů a snad

bleibt ni garne drheem.“ Později se vyskytla i česká obdoba: „*U Tyrýchů nad vraty, točí se kolo zlatý.*“

132) *Die deutschen Kolonien*, s. 26.

133) Tamtéž.

134) Viz F. J. BERANEK, *Kowansko, ein Vorposten der Pardubitzer Sprachinsel*, s. 98.

135) O. ULLRICH, *Kladští emigranti*, 5. část, s. 121.

136) TÝŽ, *Kladští emigranti*, 3. část, s. 19.

137) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 209.

138) O. ULLRICH, *Kladští emigranti*, 3. část, s. 19.

i určitá kolektivní identita, kterou v prostředí německé osady Libinsdorf (Karlov) podrobně rozebírá Lozoviuk.¹³⁹⁾

Etnokulturní identitu osadníků samozřejmě velice ovlivňovaly vztahy s českým okolím. Tyto interakce byly velmi silné v osadách národnostně smíšených (Spojil a Nové Hradiště) a těch, které čelily v brzké době české převaze (Nové Jesenčany). Zde docházelo jednak k vystěhování původních německých familiantů a také k raným smíšeným sňatkům s českým obyvatelstvem. Bez výjimky všechny německé osady se musely brzy potýkat se sílícím českým přistěhovalectvím. Až do poloviny 19. století však k tomu docházelo relativně málo, a to jen tak, že jim bylo umožněno si postavit v osadě svůj dům, jednalo se tedy o domkaře, nikoliv familianty. V jiných případech se Češi do osad přiznali a mohli získat nakonec i status familianta. Německý osadník ovšem také mohl o svou nemovitost přijít, pakliže byl předlužen, což opět otevřelo dveře pronikání českého živlu. Zrušení poddanství familiantům umožnilo, aby po vykoupení směli volně nakládat se svými nemovitostmi. Padla tak určitá brzda českého přistěhovalectví. To samozřejmě přispělo k rychlejšímu počest'ování, což dokazuje i skutečnost, že právě ve druhé polovině 19. století proces značně akceleroval. Tím jak rostl počet českých obyvatel osady, klesal počet aktivních mluvčích němčiny. Navíc se silně projevovalo vystěhovalectví potomků osadníků do okolních měst (Pardubice, Holice, Dašice, Sezemice), což oslabování německého rázu osad jen prohlubovalo.

Zvláštním fenoménem byly smíšené sňatky mezi německými osadníky, resp. jejich potomky, a Čechy.¹⁴⁰⁾ S nimi se lze setkat ve familiantských koloniích ojedinele už ke konci 18. století.¹⁴¹⁾ Postupem doby jich značně

139) P. LOZOVIUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess*, s. 276–280. Dále pak TÝŽ, „*Jednou to padne samo.*“, s. 117.

140) Pojem smíšený sňatek je zde uváděn vyloženě z praktických důvodů a autor si uvědomuje, že je sporné hovořit o národnostně smíšených sňatcích v době, kdy se „národnostní identita“ teprve začínala velmi pomalu prosazovat mezi venkovským obyvatelstvem. Za smíšený sňatek tedy bude považován ten, na kterém se podílel původem kladský či slezský přistěhovalec a jeho potomci a jehož druhá strana pochází z domácího jazykově českého prostředí. Při výzkumu archivního materiálu (zvláště pak matrik) bylo v řadě případů určení, zda se jednalo o „německý“ či smíšený sňatek, značně obtížné, protože v příslušných pramenech není samozřejmě uváděn ani jazyk, natož „národnost“. Výsledné hodnoty je proto nutné brát s jistou rezervou. Čerpal jsem přitom výhradně z katolických matrik, což je v případě téměř čistě katolických osad odůvodnitelné.

141) SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, f. ú. Býšť, sign. 404, 405, Matrika O 1785–1796 a 1797–1811, Hrachoviště, Drahoš.

přibývalo, a to zvláště v osadách s „nepříznivou“ geografickou polohou (např. Roveňsko, Drahoš, Hrachoviště). Ve druhé polovině 19. století byly smíšené sňatky ještě častější, když se do osad začali ve větší míře stěhovat Češi. Etnokulturní povahu smíšené rodiny ovlivňovalo, zda byl manžel německého nebo českého původu. Pokud byla hlava rodiny původu kladsko-slezského, bylo zachováno po otcovské linii německé příjmení. Jestliže taková rodina i nadále pobývala v německé vsi, k počestění nedocházelo tak rychle, i když matka měla rozhodující vliv na ranou výchovu dítěte, a je tak možné, že dítě bylo spíše vychováváno česky. Jestliže byl manželem Čech, přijala rodina sice české rodové jméno, ale pokud žila v bydlišti manželky, vystala naděje, že si děti uchovají jistou „německou“ identitu, pakliže tedy u jejich samotné matky převažovala. Vzhledem k rozptýlenosti německého osídlení v českém prostoru na Pardubicku nicméně u smíšených rodin spíše převážil nakonec vliv český, a to s naprostou jistotou u těch rodin, jež se odstěhovaly do české obce nebo města. V takovém případě došlo k počestění i „německé“ strany manželství. Ke konci 19. století už často docházelo k tomu, že sňatky mezi potomky původních familiantů a Čechy nebyly svou podstatou etnicky smíšené, protože se tito lidé už nehlásili k identitě svých předků a neuměli ani německy. Skoro každý z familiantských potomků na konci 19. století měl navíc mezi svými nedávnými předky alespoň nějakého Čecha.

O tom, zda si osada uchovala či ztratila německý ráz, celkem dobře vypovídají užívaná toponyma. Například Palacký ve svém popisu českého království z roku 1848 uvádí Staročernsko výhradně pod svým německým jménem *Kunstdorf*, které se svého času mezi lidmi vžilo daleko více než správné *Gunstdorf*.¹⁴²⁾ Toto označení přežívalo po velmi dlouhou dobu a teprve ke konci 19. století bylo nahrazeno českým toponymem. Podobně tomu bylo i v Roveňsku, jehož německý název okolní Češi zkomilili na *Trandorf*.¹⁴³⁾ Všeobecně se ujal i název *Maidorf* pro Drahoš nebo *Streidorf* pro Hrachoviště. Pro Moravanský se rovněž dlouho užívalo názvu *Sehndorf*, i když zřejmě mezi českým obyvatelstvem tolik nezakořenil jako předchozí případy. To, že německá toponyma někdy přebírali i samotní Češi, svědčí o tom, že si byli dobře vědomi odlišností německých osadníků, které se ovšem nejspíš stávaly i terčem posměchu. Až začátkem 20. století se plně ujala česká toponyma vycházející nejčastěji z názvů zrušených rybníků, na

142) František PALACKÝ, *Popis království českého čili podrobné poznamenání všech dosavadních krajůw, panství, statkůw, měst, městeček a wesnic, někdejších hradůw a twrzí, též samot a zpustlých osad mnohých w zemi české, s udáním jejich obywatelswa dle popisu r. MDCCCXLIII wykonaného*, Praha 1848, s. 166.

143) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 209.

kterých osady v 80. letech 18. století vznikly. Mizející německá toponyma byla příznačným dokladem definitivního počestění příslušné vesnice.

K zániku německé identity v Drahoši a Hrachovišti

Drahoš (*Maidorf*) a Hrachoviště (*Streitdorf*) tvořily soustavu dvou německých osad, jež byly od sebe odděleny Rokytňem. Relativně delší vzdálenost do určité míry bránila čilejšímu každodennímu styku. Výhodnější pozici z hlediska etnokulturního vývoje mělo Hrachoviště coby největší německá osada na Pardubicku. Tato vesnice byla nejprve připojena k Borku, ale ještě na konci 18. století se osamostatnila a jejím prvním rychtářem se stal Michael Wolf.¹⁴⁴⁾ V roce 1869 pak byla osada přičleněna k Rokytňu, avšak později působila jako samostatná politická obec (původně pouze katastrální)¹⁴⁵⁾ – *Gemeinde Streitdorf*, kterou zůstala až do 50. let 20. století.¹⁴⁶⁾ Naopak Drahoš se původně administrativně členil do dvou částí, z nichž severní patřila ke Chvojenci a jižní k Dolním Ředicím. Teprve ve 2. polovině 20. století byly obě části připojeny k Rokytňu.¹⁴⁷⁾

Osady Drahoš i Hrachoviště přitom náležely pod farní úřad v Býšti, který umožňoval obyvatelům každou čtvrtou neděli čtení evangelia v německém jazyce.¹⁴⁸⁾ Od toho se v polovině 19. století upustilo, což bylo jedním – byť ne nejvýznamnějším – z faktorů, jež urychlil proces počestřování obou obcí. Co se týká školství, chodily děti z obou kolonií do české školy v Rokytňu, která byla založena v roce 1794.¹⁴⁹⁾ Na ní se vyučovalo také německy, a to konkrétně pro žáky z Drahoše a Hrachoviště. V roce 1823 navštěvovalo školu 34 dětí z Hrachoviště a 23 z Drahoše, což tvořilo 37 % všech žáků školy.¹⁵⁰⁾ Německé vyučování bylo zřejmě zrušeno do roku 1850.¹⁵¹⁾ V roce 1875 navštěvovalo školu 41 dětí z Hrachoviště a 24 z Drahoše.¹⁵²⁾ Ze všech těchto dětí bylo přitom už jen 44,6 % z původních familiantských rodů.¹⁵³⁾ I to zřejmě leccos vypovídalo o úbytku německého živlu v Drahoši i Hrachovišti. Zrušení výuky v němčině vedlo k tomu, že se tato generace dětí plně počestřila, i když jejich rodiče se ještě učili na rokytenské škole v němčině.

144) Tamtéž, s. 141–142.

145) *Katastralgemeinde Streitdorf*.

146) *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*, II. díl, Praha 2006, s. 175.

147) Tamtéž, s. 118.

148) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 141–142.

149) Tamtéž, s. 141.

150) Tamtéž.

151) *Die deutschen Kolonien*, s. 27.

152) SOkA Pardubice, fond Základní škola Rokytňo, Školní matrika 1875.

153) Tamtéž.

V roce 1848 bylo v Hrachovišti už 27 stavení, v nichž žilo 216 obyvatel (tab. 1, 2), tehdy ještě převážně se svou původní identitou,¹⁵⁴⁾ ačkoliv zřejmě v té době přicházeli do vesnice ve větší míře Češi. Na rozdíl od Hrachoviště se Drahoš populačně příliš nerozvíjel, v roce 1848 tu žilo jen 99 osob ve 12 staveních (tab. 1, 2), jež prakticky odpovídala původním domům z let 1782 a 1784.¹⁵⁵⁾ V 60. letech 19. století již bylo německy mluvící obyvatelstvo obou vesnic v menšině.¹⁵⁶⁾ Němčinu zřejmě ovládaly už jen starší ročníky. Při sčítání lidu v roce 1880 se k německému obcovacímu jazyku nikdo nepřihlásil.¹⁵⁷⁾ Pokud by ovšem byli obyvatelé dotazováni na jazyk mateřský, předpokládám, že by se k němu ještě několik lidí přiznalo. K němčině nebo později německé národnosti se pak nepřihlásil nikdo ani v dalších dekádách. V obou osadách tak německý prvek přestal oficiálně existovat. To však ani zdaleka neznamenalo, že by vymřely či jinak zmizely původní familiantské rody pocházející z Kladska a Slezska.

Za oslabováním německé povahy Hrachoviště i Drahoše stálo především české přistěhovalectví a zvláště smíšené sňatky s Čechy. První z nich byl přítom uzavřen už v roce 1789 v Hrachovišti, kdy se Anna Marie Tautzová provdala za Jana Kulhavého z Býště.¹⁵⁸⁾ V roce 1790 se jim narodila dcera Anna.¹⁵⁹⁾ Jeden z prvních zdejších českých rodů byli Konířovi, původem zřejmě z Býště. Ti se v Hrachovišti objevili v roce 1814, kdy se Josef Koníř oženil s dcerou familianta Knaura.¹⁶⁰⁾ Jeho rod se tu pak udržel až do 20. století.¹⁶¹⁾ V Drahoši vzniklo první smíšené manželství v roce 1801, kdy se familiant Joseph Ludwig oženil s Magdalenou Kolínovou z Rokytna.¹⁶²⁾ Řada původních obyvatel se navíc vystěhovala do jiných německých osad: např. do Veské nebo Roveňska.¹⁶³⁾

154) F. PALACKÝ, *Popis*, s. 168.

155) Tamtéž.

156) *Die deutschen Kolonien*, s. 26.

157) *Mitteilungen des Statistischen Zentralamtes, Ostböhmen*, Prag 1941. Původně otištěno v *Special-Orts-Repertorium von Böhmen*, Wien 1893.

158) SOA Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, f. ú. Býšť, sign. 404, Matrika O 1785–1796, Hrachoviště, matriční záznam 5. 5. 1789.

159) Tamtéž, sign. 396, Matrika N 1785–1796, Hrachoviště, matriční záznam 18. 5. 1790.

160) Tamtéž, sign. 406, Matrika O 1812–1838, Hrachoviště, matriční záznam 11. 10. 1814.

161) SOkA Pardubice, fond OkÚ Pardubice, Sčítání lidu 1921 (operáty), Hrachoviště, č. p. 21.

162) SOA Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, f. ú. Býšť, sign. 405, Matrika O 1797–1811, Drahoš, matriční záznam 12. 1. 1801.

163) Podrobněji v dalších částech tohoto textu.

Sňatky výlučně mezi Němci v Drahoši převažovaly jen do roku 1810,¹⁶⁴⁾ přičemž na polovině těchto německých sňatků se podíleli Němci z jiných osad – jednalo se přitom většinou o muže pocházející odjinud (tab. 5). V roce 1802 se tak provdala Katharina Ludwigová z Drahoše za Josepha Hainze z Platěnska.¹⁶⁵⁾ Význam česko-německých sňatků dále vzrůstal od 40. let 19. století. Většinou šlo přitom o české muže, které si braly německé ženy z Drahoše (tab. 5). Zároveň tak došlo k převzetí některých usedlostí českými familianty, což byl případ Jarešových, kteří převzali usedlost č. p. 3 po Jungových.¹⁶⁶⁾ V letech 1841 až 1870 tvořily smíšené sňatky již 65 % všech manželství a opět v nich výrazně převažovali čeští muži.¹⁶⁷⁾ Zároveň vzrostl počet čistě českých sňatků, což dokládalo narůstající počet českých obyvatel Drahoše. Ačkoliv se Drahoš nenacházel daleko od Hrachoviště, nebyly vzájemné sňatkové vazby mezi německými familianty z obou osad příliš časté. V roce 1809 se oženil Anton Christen z Drahoše s Christinou Fischerovou z Hrachoviště, o rok později pak Ignaz Schweidler s Veronikou Maixnerovou, v roce 1837 Joseph Schweidler s Alžbětou Schrommovou a v roce 1840 Ignaz Schweidler ml. s Františkou Schrommovou.¹⁶⁸⁾

V početnějším Hrachovišti byl vývoj „příznivější“ a počestování tu postupovalo o něco pomaleji. Jednak se tu až do roku 1820 uzavíraly v drtivé většině čistě německé sňatky mezi obyvateli osady a dále tu měly větší význam takové smíšené sňatky, do nichž vstupovali němečtí muži s českými ženami (tab. 4). To vedlo k zachování původních familiantských jmen. V letech 1831–1880 bylo uzavřeno 136 sňatků, z nichž bylo 47 % smíšených a do dvou třetin z těchto smíšených sňatků vstupoval německý muž.¹⁶⁹⁾ Více než třetina sňatků tehdy uzavřených v Hrachovišti už byla čistě česká, což znamená, že i zde byl český prvek čím dál výraznější. Musíme si ale uvědomit, že zvláště v 70. a 80. letech 19. století již řada osob s německými jmény nemluvila německy a maximálně si udržovala jen jisté povědomí o identitě svého rodu.

164) Tamtéž, sign. 404 a 405, Matrika O 1785–1796 a 1797–1811, Drahoš.

165) Tamtéž, sign. 405, Matrika O 1797–1811, Drahoš, matriční záznam 25. 5. 1802.

166) Tamtéž, sign. 4388, Matrika O 1861–1894, Drahoš, matriční záznam 10. 5. 1870.

167) Tamtéž, sign. 407 a 4388, Matrika O 1839–1865 a 1861–1894, Drahoš.

168) Tamtéž, sign. 405, 406, 407, Matrika O 1797–1811, 1812–1838 a 1839–1865, Drahoš, matriční záznamy 30. 4. 1809, 6. 11. 1810, 1. 10. 1837 a 7. 1. 1840.

169) Tamtéž, sign. 406, 407, 4388, Matrika O 1812–1838, 1839–1865 a 1861–1894, Hrachoviště.

Přestože bylo Hrachoviště už dávno počestněné, sčítání lidu v roce 1921 ukázalo, že zde žili příslušníci ještě těchto šesti familiantských rodů: Prouza (Prause), Šrom (Schromme), Bek (Beck/er), Hetver (Hettwer),¹⁷⁰⁾ Fišer (Fischer) a Bernkraut. Všimněme si, že skoro všechna jména už se uváděla v počestněné podobě.¹⁷¹⁾ Na základě voličského seznamu pro léta 1928–1929 je možné identifikovat ještě 5 rodů, přičemž z Hrachoviště zmizel rod Bernkrautů, jehož představitel Antonín Bernkraut byl začátkem 20. století starostou.¹⁷²⁾ Část rodiny se přitom přestěhovala do osady Familie v Pardubicích.¹⁷³⁾ Na kandidátní listině Československé sociálně demokratické strany dělnické (ČSDSD) při volbách do zastupitelstev v roce 1936 se objevují dva příslušníci německých familiantských rodin: František Hetver a Josef Fišer (působil ve 20. letech jako starosta Hrachoviště)¹⁷⁴⁾ – a dále pak Josef Koníř pocházející z jednoho z nejstarších zdejších českých rodů.¹⁷⁵⁾ Řada obyvatel německého původu odešla i mimo české země (ponejvíce do Vídně).¹⁷⁶⁾ Do současnosti (2016) se dochoval pouze rod Šromů (Schromme), který stále obývá původní č. p. 6.¹⁷⁷⁾

V Drahoši k roku 1921 zůstaly ještě tyto rody: Mohaupt, Venel (Wenzel), Hetver (Hettwer), Krysten (Christen) a Lédr (Leder).¹⁷⁸⁾ I přes méně příznivé podmínky se tak zde zachoval téměř stejný počet původních rodů jako v případě Hrachoviště. Dodnes tu pobývají ve dvou staveních potomci rodu Lederů, kteří sice nepatřili mezi původní familiantské rodiny, ale v Drahoši žijí už od druhé poloviny 80. let 18. století.¹⁷⁹⁾

170) Rod Hettwerů, ač kladského původu, se v Hrachovišti objevuje sice už koncem 18. století, ale nepatřil mezi původní familiantské rody v Hrachovišti, nýbrž se sem přistěhovali jeho příslušníci až později. SOA Zámrska, Sbirka matrik Východočeského kraje, f. ú. Býšť, sign. 396, Matrika N 1785–1796, Hrachoviště, 14. 12. 1788.

171) SOKA Pardubice, OkÚ Pardubice, Sčítání lidu 1921 (operáty), Hrachoviště.

172) Tamtéž, fond Archiv obce (dále jen AO) Hrachoviště, kart. 1, List domovský vydaný 21. 2. 1903; Voličský seznam, 1928–1929.

173) Tamtéž, Oznámení Josefa Bernkrauta (nar. 1862) o přestěhování do Familie, 8. 6. 1923.

174) Tamtéž, Fišer městskému úřadu v Českém Brodě, 13. 1. 1922.

175) Tamtéž, Kandidátní listina ČSDSD pro volbu obecního zastupitelstva v Hrachovišti, 7. 6. 1936.

176) Tamtéž, Oznámení vídeňského magistrátu, 6. 12. 1901.

177) *Katastr nemovitostí ČR*, Hrachoviště, stav k 1. 2. 2016, dostupné z URL: <<http://nahliznidokn.cuzk.cz/>>.

178) SOKA Pardubice, OkÚ Pardubice, Sčítání lidu 1921 (operáty), Drahoš Nový, Drahoš Starý.

179) *Katastr nemovitostí ČR*, Drahoš, stav k 1. 2. 2016, dostupné z URL: <<http://nahliznidokn.cuzk.cz/>>.

Trauerdorf: osamělá německá kolonie u Holic (1782–1900)

Roveňsko (*Trauerdorf*) bylo svou polohou relativně izolovanou osadou jižně od Holic, jež se poměrně vzdalovala od pásu sousedících německých vsí při železniční dráze. Přesto se tu německý charakter zachoval poměrně po dlouhou dobu – na rozdíl od výše rozebrané dvojice osad Hrachoviště a Drahoš. Ještě při sčítání lidu v roce 1880 se v Roveňsku hlásilo k německé obcovací řeči celkem 11 lidí, což mělo představovat 16,9 % všeho obyvatelstva.¹⁸⁰⁾ Tento údaj se však vázal pouze ke Starému Roveňsku, neboť v celém Roveňsku (Starém i Novém) žilo v té době dle téhož censu dohromady 154 obyvatel (viz tab. 1), což znamenalo pouze 7% podíl.

Čistě německý charakter si Roveňsko udržovalo zřejmě až do poloviny 19. století. Naznačuje to i skutečnost, že v osadě za celé období neprobíhala žádná nová výstavba. Počet stavení se od roku 1800 nijak neměnil a Roveňsko utvářelo jen 10 domů obydlených více či méně původními kolonisty (tab. 2). O etnické povaze obyvatelstva svědčí i to, že se tu v letech 1788 až 1850 narodilo 94,5 % dětí (208 abs.) s německými jmény.¹⁸¹⁾ Na druhou stranu rostl podíl smíšených česko-německých manželství, jež činil 50 % v letech 1801–1820 a v dalším dvacetiletí už téměř 59 % (tab. 6) ze všech uzavřených sňatků. První smíšený manželský svazek byl přitom uzavřen už v roce 1807.¹⁸²⁾ Národnostní důsledky česko-německých manželství se ovšem projeví až později.

Ženy z Roveňska se poměrně často vdávaly za německy mluvící muže z jiných osad, a to už od konce 18. století. Vyskytly se tak četné případy exogamních sňatků s muži z Veské, Moravanského, Hrachoviště, Drahoše, Staročernska, Velkolánského, Malolánského, ale i z Nového Hradiště.¹⁸³⁾ Z nich lze jmenovat např. tyto: Marie Winke s Franzem Ulrichem z Moravanského (1798), Johanna Hofmannová s Josefem Wolfem ze Staročernska (1810) nebo Barbara Luchsová s Florianem Rathmannem z Velkolánského (1827).¹⁸⁴⁾ Případy, kdy naopak nevěsta pocházela z jiné německé vesnice, byly méně časté; první takové manželství bylo uzavřeno v roce 1813, kdy se Karl Walter oženil s Veronikou Kastnerovou z Hrachoviště.¹⁸⁵⁾

180) *Das Deutsch-böhmische Sprachgebiet nach der letzten Volkszählung*, s. 33–34.

181) SOA Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, f. ú. Holice, sign. 6599, Matrika NOZ 1788–1905, Matrika N, Roveňsko.

182) Tamtéž, Matrika N, Roveňsko.

183) Tamtéž.

184) Tamtéž.

185) Tamtéž, matriční záznam 24. 8. 1813.

Kontakty Roveňských se svými německy mluvícími sousedy z jiných osad byly každopádně velmi čilé. Němci z jiných vsí například svědčili i u sňatků, které byly uzavírány mezi obyvateli Roveňska.¹⁸⁶⁾ Tyto styky byly pro zachování etnokulturní identity osadníků klíčové, a to zvláště proto, že v bezprostředním okolí se žádná jiná německá osada nevyskytovala.

Etnické homogenitě Roveňska přispívalo i to, že se zprvu jednalo o „samostatnou“ vesnici zastupovanou vlastním rychtářem.¹⁸⁷⁾ Z hlediska náboženského mělo být Roveňsko už od počátku přijato pod správu farního úřadu v Holicích, avšak tehdejší holický farář nechtěl osadu přijmout, a tak spadala přechodně do roku 1787 k faře v Horní Rovni. Nakonec ale bylo Roveňsko k holické faře začleněno, avšak stále platilo až do roku 1850 desátek i do Rovně.¹⁸⁸⁾ Z pohledu jazyka je podstatné, že v Rovni i Holicích bylo osadníkům a jejich potomkům kázáno každou čtvrtou neděli německy¹⁸⁹⁾ – podobně jako v případě jiných osad (Veská, Staročernsko, Drahoš, Hrachoviště). V první polovině 19. století měly děti z Roveňska přístup alespoň k elementární výuce v rodném jazyce.¹⁹⁰⁾ Škola v Holicích vyšla v tomto ohledu Roveňským vstříc.

Podíl německy mluvícího obyvatelstva v Roveňsku začal dle dobových zpráv výrazněji klesat od 60. let 19. století.¹⁹¹⁾ Tehdy však zřejmě německý živel v osadě ještě mírně převažoval. Za razantním snižováním počtu německých obyvatel stály zásadní změny, k nimž docházelo zhruba od roku 1850. Zrušení poddanství vedlo v první řadě k postupnému vykupování familiantských usedlostí,¹⁹²⁾ což umožnilo jejich prodej a předznamenalo přistěhovalectví Čechů do Roveňska. Osada se navíc rozrostla o celou dceřinou kolonii Nové Roveňsko, která ležela severně od Starého Roveňska blíže k Holicím.¹⁹³⁾ Na osídlení Nového Roveňska se podíleli nejen potomci původních německých osadníků, ale i Češi.¹⁹⁴⁾ Při censu z roku 1869 bylo zjištěno, že díky tomu vzrostl počet domů z dosavadních 10 na 27 (tab. 2). Počet obyvatel se mezi lety 1848 a 1869 zvýšil z 88 na 152 (tab. 1). V roce 1850 bylo Roveňsko rozděleno mezi Holice (Nové Roveňsko) a Dolní Roveň (Staré Roveňsko). Administrativní rozdělení bylo prakticky stejné jako v případě Drahoše. I to usnadnilo počesťování osady.

186) Tamtéž, matriční záznam 29. 1. 1799.

187) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 209.

188) Tamtéž.

189) Tamtéž.

190) *Die deutschen Kolonien*, s. 26.

191) Tamtéž.

192) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 209.

193) K tomu viz též F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 210.

194) Tamtéž.

Daleko větší vliv na kolektivní německou identitu obyvatel Roveňska však mělo zrušení německé výuky a bohoslužeb, k němuž došlo také v polovině 19. století.¹⁹⁵⁾ Děti z Roveňska se už nemohly učit ve škole ve svém mateřském jazyce a jejich prostředkem běžné komunikace se tak pomalu stávala čeština. Lze ale předpokládat, že díky značné převaze osob, které mluvily běžně německy, se německý jazyk (resp. kladský dialekt) coby druhá řeč ještě udržel i u mladé generace.

Postupně narůstající český vliv v Roveňsku dokumentuje klesající podíl německých příjmení u nově narozených dětí. V letech 1851–1873 mělo německé příjmení už jen 52,5 % novorozenců.¹⁹⁶⁾ Podíl smíšených sňatků však zatím nikterak nevzrostl, v letech 1841–1860 tvořily 42 %, což bylo dokonce méně než v předchozích dvaceti letech (tab. 6). Jeden z těchto česko-německých sňatků byl uzavřen v roce 1859 mezi Kateřinou (Katharinou) Luxovou a Josefem Chválou z Horních Ředic.¹⁹⁷⁾ Matka nevěsty přitom pocházela z Moravanského – z rodu Schlimmů/Schlimannů (Šlímů), což bylo následkem vzájemných sňatků mezi německými obyvateli různých osad na Pardubicku. Její sestra Theresie se v roce 1864 provdala rovněž za Čecha z Horních Ředic – Jana Koubka.¹⁹⁸⁾ V letech 1861–1880 vzrostl podíl česko-německých sňatků na 68 %, přičemž se jednalo výhradně o svazky českých mužů a německých žen (tab. 6), což vedlo k potlačení německého rodového jména. Jeden z příkladů takových sňatků byl ovšem poměrně delikátní: V roce 1877 se provdala Kateřina Wenigerová za Antonína Kaňku.¹⁹⁹⁾ Oba snoubenci přitom pocházeli z Roveňska. Matka novomanžela však byla původním jménem rovněž Wenigerová, a tak se jednalo o příbuzenský sňatek, nikoliv ovšem v přímé linii. Ve větším měřítku se navíc začaly objevovat čisté české sňatky (tab. 6), což bylo zřejmě důsledkem přistěhovalectví Čechů zvláště do Nového Roveňska – v letech 1861–1880 tvořily tyto sňatky už necelých 32 % ze všech manželství. V témže období se neobjevovaly exogamní německé sňatky. K úbytku německého elementu samozřejmě vedlo i vystěhovalectví, a to nejen ze sňatkových důvodů.

Za těchto podmínek nebylo překvapivé, že se počet aktivních mluvčích němčiny během pouhého dvacetiletí snížil na pouhých 11 v roce 1880. Dle následujícího sčítání lidu v roce 1890 už němčinu jako deklarovanou

195) *Die deutschen Kolonien*, s. 27; F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 209.

196) SOA Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, f. ú. Holice, sign. 6599, Matrika NOZ 1788–1905, Matrika N, Roveňsko.

197) Tamtéž, Matrika O, Roveňsko, matriční záznam 25. 1. 1859.

198) Tamtéž, matriční záznam 31. 10. 1864.

199) Tamtéž, matriční záznam 6. 2. 1877.

obcovací řeč nepoužíval v Roveňsku nikdo.²⁰⁰⁾ Stále tu však nepochybně žilo množství lidí, pro něž byla němčina mateřským jazykem. Následkem už dříve uzavřených smíšených manželství a českého vyučování se počet těch, kteří německý jazyk alespoň částečně ještě ovládali, rapidně snižoval. Etnokulturní dědictví slezsko-kladské si brzy uchovávaly jen starší ročníky.²⁰¹⁾ V letech 1881–1900 tvořily čistě české sňatky téměř polovinu všech uzavřených manželství (tab. 6). Něteří nositelé českých příjmení však pocházeli ze smíšených rodin. Tak tomu bylo i v případě sňatku Marie Schejbalové z Roveňska a Václava Jedličky z Ředic z roku 1892.²⁰²⁾ Matka nevěsty se totiž za svobodna jmenovala Wenigerová a pocházela z německého familiantského rodu. Její sestra Antonie si o rok později vzala Václava Bryčku z Kolodějí.²⁰³⁾ V roce 1894 se pak provdala Kateřina Becková, rozená Pelzová, za Václava Jelínka, který také pocházel po mateřské linii z familiantského rodu z Roveňska (rod Englichů).²⁰⁴⁾ V posledním dvaceti-letí 19. století byl uzavřen pouze jediný sňatek mezi osobami s německým příjmením, oba manželé přitom pocházeli ze smíšených rodin. Jednalo se o Jakuba Mohaupta (česká matka se jmenovala Kratochvílová) a Josefu Englichovou (po matce z rodu Luckých), kteří se vzali v roce 1891.²⁰⁵⁾

V letech 1900 a 1910 se nakonec k německému jazyku přihlásil ještě jeden člověk (tab. 3) ze Starého Roveňska.²⁰⁶⁾ Domnívám se, že jím byl Ro-

200) *Das Deutsch-böhmische Sprachgebiet nach der letzten Volkszählung*, s. 33–34. Drobnou informaci o dobových národnostních poměrech v Roveňsku ke konci 19. století podal ve svých vzpomínkách z dětství holický malíř Jan Jirauch (1878–1964): „*Děti z Roveňska chodily do holické školy obecné a měly většinou německá jména. Pamatuji se ještě na spolužáka, který se jmenoval Lux. Z obyvatelů již nikdo německy neuměl.*“ Jan JIRAUCH, *Holice mého dětství (1878–1889)*, 8. pokračování, *Holické listy II*, říjen 2006, s. 19–20, zde s. 20, dostupné z URL: <<http://www.holice.eu/urad-online/dokumenty-ke-stazeni/category/22-2006.html?download=141:holicke-listy-ijen-2006>>.

201) Jedním z nich byl i bývalý radní Pelz, kterého zpovídal začátkem 20. století F. K. Rosůlek. Srov. F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 209.

202) SOA Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, f. ú. Holice, sign. 6599, Matrika NOZ 1788–1905, Matrika O, Roveňsko, matriční záznam 17. 5. 1892.

203) Tamtéž, matriční záznam 21. 11. 1893.

204) Tamtéž, matriční záznam 26. 6. 1894.

205) Tamtéž, matriční záznam 14. 4. 1891.

206) *Gemeindelexikon der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder*, Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900, Bd. 9, Böhmen, Wien 1904, s. 558.

sůlkův informátor „*starý Pelz*“²⁰⁷⁾ jehož přesnou identitu se mi ale nepodařilo dopátrat. Toho by pak tedy bylo možné považovat za „posledního Němce“ z Roveňska. Na počátku 20. století bylo už ale jasné, že zdejší původně německé obyvatelstvo zcela splynulo se svým českým okolím. V roce 1921 žila v Roveňsku ještě řada rodin německého původu, byť se hlásily k české národnosti.²⁰⁸⁾ Ve Starém Roveňsku to byly tyto rodiny: Luksovi (pův. Luxovi či Luchsovi), Dittrichovi, Hofmanovi a Mohauptovi (být' Mohauptové pocházeli původně z Drahoše). V Novém Roveňsku žila dosud Marie Venigerová (rod Weniger), narozená v roce 1854, která ještě nejspíš znala staré tradice původních osadníků. Dále tu pobýval zástupce rodu Neugebauerů, kteří se dříve vyskytovali v Nových Jesenčanech. Mnozí z těch, kteří disponovali českým příjmením, však měli po mateřské linii rovněž německé předky. Do dnešních dnů (2016) se v Roveňsku zachovaly rody Štenclů (Stenzelů), sprízněných s rodem Dittrichů, a Becků (počeštěně Beků).²⁰⁹⁾

Nejen starší, ale i mladí lidé, znají dodnes zkomolený název osady *Trandorf*, jenž byl užíván skoro v hanlivém duchu.²¹⁰⁾ Toto pojmenování představuje asi poslední připomínku někdejšího německého osídlení Roveňska, jež trvalo více než století. Otázkou je, proč se němčina udržela v Roveňsku prakticky o jednu generaci déle než v Hrachovišti, které bylo do počtu původních osadníků dvakrát větší. Podmínky se přitom příliš nelišily. Hlavní rozdíl ale spočíval v tom, že do Roveňska přicházeli ve větší míře čeští osadníci až o 30 let později. Rovenští byli zřejmě i aktivnější ve stycích s ostatními německými osadami. Na rozdíl od jiných izolovaných osad, jejichž původní etnokulturní charakter zanikl velice brzy, byla německá populace v Roveňsku schopná přirozené reprodukce. To přispělo k tomu, že se zbytky tohoto kladsko-slezského osídlení „dožily“ ještě začátku 20. století.

Moravanský a Veská: poslední „německé opěrné body“ na Pardubicku

Moravanský a Veská se staly posledními „útočišti“ německého živlu vzešlého z josefínské kolonizace. Obě vesnice sice od sebe dělila vzdálenost více než 7 km, ale jejich vývoj nese mnoho společných rysů. Moravanský

207) F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 209–210.

208) SOKA Pardubice, OkÚ Pardubice, Sčítání lidu 1921 (operáty), Roveňsko Staré (Dolní Roveň) a Roveňsko Nové (Holice).

209) *Katastr nemovitostí ČR*, Roveňsko, stav k 1. 2. 2016, dostupné z URL: <<http://nahlizeniidokn.cuzk.cz/>>.

210) O tom jsem se dozvěděl od obyvatel Dolních Ředic a Holic, kterých jsem se na to tázal.

byl založen šestnácti původními osadníky, zatímco Veská třinácti. V roce 1848 žilo ve Veské 190 osob v 17 staveních a v Moravanském 238 lidí ve 22 domech.²¹¹⁾ V obou osadách se během dalších 20 let snížil počet obyvatelstva o čtvrtinu.

Veská byla už od počátku samostatnou vesnicí, a to ještě před obecním zřízením. Později tvořila politickou obec spolu s Kladinou a Velkými Kolodějemi.²¹²⁾ Moravanský byl původně osadou Kostěnic, ale později se osamostatnil.²¹³⁾ Obě obce si zachovaly až do 70. let 19. století výrazně německý ráz a německy mluvící obyvatelstvo zde jasně převažovalo.²¹⁴⁾ Dlouhou dobu měli obyvatelé obou vesnic přístup k německému kázání na sezemické, resp. dašické faře. Podle sčítání lidu z roku 1880 žila ve Veské téměř polovina německy hovořícího obyvatelstva a v Moravanském 11,5 %, konkrétně 21 Němců a 161 Čechů. F. M. Gehre však tyto výsledky napadl.²¹⁵⁾ V případě Veské se mu zdálo vše v pořádku, protože tu žil větší počet českých služebných a sluhů v domácnostech. Výsledky v Moravanském však považoval za zcela chybné – „*das Zählungsresultat für Sehndorf ist aber ganz entschieden falsch*“.²¹⁶⁾ Podle vlastního šetření obyvatel Moravanského prý v obci žilo 36 německých, 2 „*utrakvistické*“ (smíšené) a jen 10 českých rodin.²¹⁷⁾ Domnívám se, že výsledek sčítání nemusel být nutně zmanipulován, protože se jednalo o obcovací, nikoliv mateřskou řeč.²¹⁸⁾ Protože se bohužel nejspíš nedochovaly sčítací operáty, není možné tuto domněnku nijak potvrdit. Výsledky následujícího sčítání lidu z roku 1890 vykazují značný nárůst podílu německy mluvícího obyvatelstva v obou obcích: Ve Veské se zvýšil podíl na 64 % a v Moravanském činil „*najednou*“ také více než polovinu, resp. 51,6 %.²¹⁹⁾ Za tímto posílením

211) F. PALACKÝ, *Popis*, s. 168, 169.

212) *Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder*, s. 562.

213) Moravanský měl do roku 1848 vlastního rychtáře, kterým byl do roku 1809 Anton Schlimann, v letech 1809–1840 Anton Ullrich a po něm Josef Stumpf. Srov. O. ULLRICH, *Kladští emigranti*, 3. část, s. 21.

214) *Die deutschen Kolonien*, s. 27; R. ANDREE, *Nationalitätsverhältnisse*, s. 83.

215) F. M. GEHRE, *Die Deutschen Sprachinseln in Oesterreich*, s. 15.

216) Tamtéž.

217) Tamtéž.

218) K subjektivnímu hodnocení sčítacích komisařů např. Rádlova dobová polemika. Srov. Emanuel RÁDL, *Národnost jako vědecký problém*, Praha 1929, s. 43–47.

219) *Das Deutsch-böhmische Sprachgebiet nach der letzten Volkszählung*, s. 34.

aktivních mluvčích německého jazyka stálo určitě více faktorů, ale tím nejdůležitějším byla vyostřená nacionalizace, a to zvláště v Moravanském v posledních třech dekadách 19. století.

Zásadní vliv na udržování německé povahy Veské i Moravanského mělo školní vyučování vedené v němčině. V obou obcích byla totiž zřízena německá škola. Děti z Moravanského přitom zpočátku navštěvovaly českou školu v Dašicích. V letech 1825–1855 působil v osadě soukromý učitel, který děti vyučoval v němčině, přičemž výuka probíhala střídavě v jednotlivých staveních.²²⁰⁾ Rodiče se přitom vytrvale bránili výzvám, aby posílali děti dál do českých škol v okolí.²²¹⁾ V roce 1842 přesto podali žádost o příškolení do Kostěnic, jež ležely podstatně blíže než Dašice. Schváleno to však bylo až v roce 1852.²²²⁾ Rostly ovšem obavy nacionalisticky orientovaných obyvatel, že škola v Kostěnicích, kterou začali školáci z Moravanského skutečně navštěvovat, povede k počestění jejich potomků.²²³⁾

Už v 60. letech se objevily názory, že by bylo dobré založit v Moravanském vlastní německou filiální školu, do níž budou moci chodit i děti z Platěnska (včetně Jiříček) a Velkolánského.²²⁴⁾ Obyvatelé Moravanského se nakonec obrátili na německý *Schulverein* (*Deutscher Schulverein*), aby přispěl na zřízení vlastní německé školy. První žádost podali Moravanští v roce 1881,²²⁵⁾ ale škola byla postavena až o rok později. V září 1882 mohlo být zahájeno vyučování.²²⁶⁾ Jednalo se o soukromou školu zřízovanou *Schulvereinem* (*Privatschule des Deutschen Schulvereines in Sehndorf*), jehož místní pobočka musela být v Moravanském založena. Školu zpočátku navštěvovalo kolem 40 žáků, což podle Gehreho přispělo k tomu, že se Moravanskému podařilo nakonec zachovat německý charakter.²²⁷⁾

Proti výstavbě školy se však ostře ohradil dašický farář a v pardubickém časopise *Pernštýn* se objevil „*nenávistný článek*“ o Moravanském a jeho učiteli.²²⁸⁾ Doslova šikaně museli čelit zvláště rodiče, jež posílali

220) O. ULLRICH, *Škola v Moravanském*, s. 144.

221) Tamtéž.

222) Tamtéž.

223) Tamtéž; SOKA Pardubice, fond Německá soukromá obecná škola Moravanský, Kronika německé soukromé školy v Moravanském.

224) *Die deutschen Kolonien*, s. 27.

225) O. ULLRICH, *Škola v Moravanském*, s. 144.

226) Vyučování bylo zahájeno 5. 9. 1882 a nastoupilo ho 37 žáků. Srov. SOKA Pardubice, Německá soukromá obecná škola Moravanský, Kronika německé soukromé školy v Moravanském.

227) F. M. GEHRE, *Die deutschen Sprachinseln in Oesterreich*, s. 16.

228) Tamtéž.

své potomky do německé školy. V této souvislosti se zdůrazňovalo nebezpečí germanizace českých dětí. Tehdejší učitel Theodor Anderle však toto odmítal a poukazoval na to, že německá škola v Moravanském má pouze sloužit k udržení zdejšího německého živlu.²²⁹⁾ Nepřátelské reakce z české strany přesto zašly tak daleko, že němečtí povozníci byli prý vyhazováni od svých česky mluvících zaměstnavatelů ze služby. Všechny útoky však škola přežila a v listopadu 1885 se dokonce dočkala nové budovy.²³⁰⁾

Schulverein nejenže vydržoval školu, ale přispíval i na školní pomůcky, ošacení a jídlo pro žáky. Tyto materiální výhody podle Ullricha přispěly k tomu, že navzdory hrozbám své děti posílali do německé školy i čeští rodiče, a to zdaleka nejen z Moravanského.²³¹⁾ Tak například ve školním roce 1891/1892 tvořily české děti 30 % žáků (tab. 11), přičemž pocházely z Kostěnic, Dašic, Prachovic a také z Platěnic.²³²⁾ Ojedinele navštěvovaly školu v průběhu existence i děti ze vzdálenějších obcí (tab. 12), ale jejich národnostní příslušnost nelze s jistotou určit. Velmi problematické ale byly jazykové znalosti dětí. Nutno brát v potaz to, že v obci žilo v té době mnoho smíšených rodin, jejichž děti už ani německy nemluvily, a to zvláště v případě, že matka byla Češka.²³³⁾

Koncem 19. století hrozilo, že bude německá škola v Moravanském zrušena kvůli nízkému počtu žáků. Proto byl v červnu 1897 založen místní spolek pro vydržování školy.²³⁴⁾ Ten byl podporován odbočkami *Schulvereinu* ve Vídni, Drážďanech a Berlíně.²³⁵⁾ Dne 6. prosince téhož roku pak došlo k nočnímu přepadení školy ze strany Čechů z Kostěnic,²³⁶⁾ což ilustruje tehdejší vypjaté národnostní spory. V dalších letech nastal úbytek českých žáků, kteří na čas přestali školu navštěvovat.²³⁷⁾ To možná souviselo i s výzvami českým rodičům, aby své potomky nepřihlašovali do

229) O. ULLRICH, *Škola v Moravanském*, s. 145.

230) Tamtéž.

231) Tamtéž.

232) SOKA Pardubice, Německá soukromá obecná škola Moravanský, Kronika německé soukromé školy v Moravanském.

233) Jak píše Ullrich, mnoho českých dětí bylo odmítnuto a přijímány byly hlavně ty ze smíšených rodin. Učitel pak nařizoval dětem, aby mluvily německy i mimo školu. O. ULLRICH, *Škola v Moravanském*, s. 145.

234) SOKA Pardubice, AO Moravanský, kart. 1, Satzungen des Deutschen Schulerhaltungsvereines in Sehndorf, 29. 6. 1897.

235) Tamtéž; O. ULLRICH, *Škola v Moravanském*, s. 146.

236) SOKA Pardubice, Německá soukromá obecná škola Moravanský, Kronika německé soukromé školy v Moravanském.

237) Tamtéž.

německé školy.²³⁸⁾ České děti se vrátily teprve ve školním roce 1902/1903, jednalo se přitom o tři žáky – dva z Moravanského a jednoho z Moravan.²³⁹⁾ Když ve školním roce 1903/1904 navštěvovalo školu už jen 6 žáků (tab. 11, 12),²⁴⁰⁾ škola byla nakonec zrušena. To de facto vedlo k zániku německého prvku v Moravanském. Při sčítání lidu v roce 1910 se přihlásil k německé národnosti jediný člověk.²⁴¹⁾ Tím byl patrně Václav (Wenzel) Ender, jenž zemřel v roce 1938 a jehož považoval Beranek za posledního obyvatele, který ještě znal kladský dialekt.²⁴²⁾

Tehdejší poměry v Moravanském se dosti podobají vývoji v osadě Libinsdorf/Karlov na Vysočině, kde došlo rovněž k nacionálním třenicím, které se projevovaly zejména ve školské problematice. Rozdíl ale spočíval v tom, že zde byla národnostní identita živena daleko více zvenčí, a tak se německý živel udržel až do nacistické okupace, která ovšem po válce vyústila v násilné vysídlení místních Němců, kterým se předtím dostávalo podpory od okupačních úřadů.²⁴³⁾

Ve Veské byl vývoj během 19. století podobný. Tato osada byla původně příškolena k české škole v Sezemicích, ale jen nakrátko.²⁴⁴⁾ Už v roce 1823 byla založena na výzvu rodičů škola, v níž se vyučovalo německy.²⁴⁵⁾ Na rozdíl od školy v Moravanském, která se etablovala téměř o 60 let později, se jednalo o veřejný ústav se statusem filiální školy. Pro její účely byla vystavěna zvláštní budova. Díky údajně schopnému učiteli²⁴⁶⁾ škola

238) Další kampaň se totiž rozhořela v regionálním tisku na konci 19. století. V roce 1896 vydal *Schulverein* nařízení, aby byly odmítány české děti. Srov. O. ULLRICH, *Škola v Moravanském*, s. 147. Ke snaze dostat české děti z německých škol obecněji viz Tara ZAHRA, *Reclaiming Children for the Nation: Germanization, National Ascription and Democracy in the Bohemian Lands, 1900–1945*, *Central European History* 37, 2004, No. 4, s. 501–543, zde s. 503–515.

239) SOKA Pardubice, *Německá soukromá obecná škola Moravanský*, *Kronika německé soukromé školy v Moravanském*.

240) Tamtéž.

241) *Mitteilungen des Statistischen Zentralamtes, Ostböhmen*, Prag 1941. Původně otištěno v *Spezialortsrepertorium von Böhmen*, in: *Spezialortsrepertorien der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder, Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*, Wien 1915.

242) F. J. BERANEK, *Völkiskundliches aus der Pardubitzer Deutscheninsel*, s. 240.

243) K tomu podrobněji viz P. LOZOVIUK, „*Jednou to padne samo.*“, s. 108–109.

244) *Die deutschen Kolonien*, s. 26.

245) F. M. GEHRE, *Die Deutschen Sprachinseln in Oesterreich*, s. 15.

246) Schneider uvádí jméno Joseph Buchna (*Die deutschen Kolonien*, s. 26), podle Ullricha v té době působil na škole Fabian Zimmer. O. ULLRICH, *O českou školu ve Veské*, s. 93.

zažívala v letech 1830–1862 nebývalý rozkvět.²⁴⁷⁾ Děti si mohly osvojovat a prohlubovat znalosti německého jazyka. Školu však nenavštěvovali pouze školáci z Veské, nýbrž i potomci německých osadníků ze sousedního Staročernska a Malolánského, kteréžto osady byly k Veské od počátku přískoleny.²⁴⁸⁾ Od 30. let 19. století pak docházely do školy i české děti z Malých Kolodějů.²⁴⁹⁾ Na přelomu 50. a 60. let 19. století tvořili po Veské významnou skupinu žáci ze Staročernska, jejichž podíl se pohyboval od jedné čtvrtiny až po jednu třetinu.²⁵⁰⁾

Po příchodu učitele Schindlera v roce 1862 nastala změna ve způsobu vyučování – začalo se učit v obou jazycích: v němčině i češtině. Hrozilo tak prý, že bude postupně škola počestěna. Proti tomu však v roce 1871 vystoupili rodiče německých žáků nejen z Veské, ale i ze Staročernska a Malolánského. Tehdy nastoupil na školu nový učitel Jakub Weichet, který dosud působil na obecné škole v Kolodějích.²⁵¹⁾ Na něho se tito rodiče obrátili s následující žádostí: „*P. učiteli! Naše škola byla původně německou, ale p. Šindler jí proměnil ve školu utraquistickou [sic], uče v ní jednotlivým předmětům pomocí obou jazyků zemských. Nyní ale Vás žádáme, abyste jí zase do jejího původu uvedl, a toto naše přání Veleslavné c. k. okresní školní Radě ku schválení předložil.*“²⁵²⁾ V roce 1872 zemská školní rada přání vyhověla a svým výnosem byl potvrzen výhradně německý charakter školy.²⁵³⁾

Protože už koncem 70. let výrazně ubýval podíl aktivních německých mluvčích ve Staročernsku, požádali rodiče některých dětí o přískolení k Černé za Bory,²⁵⁴⁾ k čemuž nakonec skutečně došlo. Dva žáci ze Staročernska však navštěvovali školu ve Veské až do konce školního roku 1886/1887 (tab. 9). Čtyři německé děti z Malolánského docházely do školy

247) F. M. GEHRE, *Die Deutschen Sprachinseln in Oesterreich*, s. 15; *Die deutschen Kolonien*, s. 26.

248) SOKA Pardubice, fond Obecná škola Veská, Pamětní kniha školy ve Veské od r. 1855.

249) Tamtéž.

250) SOKA Pardubice, Obecná škola Veská, Školní matrika od r. 1840, ročníky 1840–1844, 1845–1849.

251) SOKA Pardubice, Obecná škola Veská, Pamětní kniha školy ve Veské od r. 1855.

252) Žádost byla podána 22. 10. 1871, kdy se sešli rodiče s učitelem Weichetem. SOKA Pardubice, Obecná škola Veská, Pamětní kniha školy ve Veské od r. 1855.

253) O. ULLRICH, *O českou školu ve Veské*, s. 93.

254) Tamtéž.

ve Veské dokonce ještě ve školním roce 1898/1899.²⁵⁵⁾ Během dalších let se někteří rodiče neúspěšně snažili o přeměnu školy na českou.²⁵⁶⁾ Další pokus byl už nadějnější. V roce 1902 předala část rodičů žádost o změnu vyučovacího jazyka.²⁵⁷⁾ Následkem této petice byli žadatelé předvoláni před okresního hejtmána. Protože se ale zprvu dostavilo jen devět otců, konalo se poté ještě jedno šetření na podzim. V lednu 1903 byli petenti znovu předvoláni a z 33 otců bylo pro české vyučování 17 a pro německé jen 15, zatímco jeden hlas zůstal nerozhodný.²⁵⁸⁾ Bylo to už v době, kdy podíl německého obyvatelstva nepředstavoval většinu. Tato iniciativa však zůstala nevyřízena až do roku 1906, kdy bylo v červenci zahájeno řízení u okresní školní rady.²⁵⁹⁾ V listopadu téhož roku se školní rada usnesla, že vyučovací jazyk na škole ve Veské bude změněn na český. K tomu pak došlo po schválení zemskou školní radou ještě v témže měsíci.²⁶⁰⁾

Podíl českých žáků byl vysoký už na konci 80. let, kdy jich školu navštěvovala téměř polovina z celkového počtu 47 dětí (tab. 10).²⁶¹⁾ Zastoupení českých školáků se pak snížilo v polovině 90. let, kdy představovali jen čtvrtinu. Poté se začal celkový počet žáků snižovat, až na konci školního roku 1904/1905 činil pouhých 25 žáků, z toho bylo ale plných 15 české národnosti. V následujícím školním roce pocházela přitom jen z Veské polovina českých dětí.²⁶²⁾ Škola už přestala být svým osazením etnicky/jazykově německá, což zřejmě přispělo k tomu, že si rodiče žáků vynutili změnu vyučovacího jazyka. Oproti škole v Moravanském se škola ve Veské vyznačovala větší národnostní heterogenitou (srov. graf 1 a 2). Pro zdejší zbývající německé žáky znamenala změna vyučovacího jazyka

255) Žádost byla podána 22. 10. 1871, kdy se sešli rodiče s učitelem Weichetem. SOKA Pardubice, Obecná škola Veská, Kronika školy ve Veské od r. 1896. To poněkud odporuje sčítání lidu z let 1880 a 1890, podle kterých v Malolánském už žádní Němci nežili. Zde ovšem vidím problém ve sčítání obcovací řeči, přičemž mateřským jazykem mnohých byla ještě němčina. Rosůlek odhaduje počet Němců v Malolánském v 80. letech 19. století na 10. Srov. F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, s. 180.

256) SOKA Pardubice, Obecná škola Veská, Kronika školy ve Veské od r. 1896.

257) O. ULLRICH, *O českou školu ve Veské*, s. 93.

258) SOKA Pardubice, Obecná škola Veská, Kronika školy ve Veské od r. 1896.

259) Tamtéž.

260) Tamtéž.

261) SOKA Pardubice, Obecná škola Veská, Pamětní kniha školy ve Veské od r. 1855.

262) Tamtéž, Kronika školy ve Veské od r. 1896.

především to, že pozvolna ztratili etnickou identitu, což se projevilo i při sčítání lidu v roce 1910, kdy se k německému jazyku přihlásila ve Veské (stejně jako v Moravanském) pouze jedna osoba.²⁶³⁾

Na počestřování Veské mělo značný vliv české přistěhovalectví ve druhé polovině 19. století.²⁶⁴⁾ Z toho plynula i zvyšující se četnost národnostně smíšených sňatků. V letech 1852 až 1870 tvořila smíšená manželství 43,8 % všech uzavíraných sňatků, přičemž výrazně dominovaly sňatky s českým mužem.²⁶⁵⁾ Trend neustával ani v 70. až 90. letech 19. století, přičemž přibývaly sňatky národnostně stejnorodé – tentokrát ovšem mezi Čechy.²⁶⁶⁾ Čistě německé sňatky endogamního charakteru se téměř nevy-skytovaly. Ostatně i příslušníci rodiny Kerzlů, z níž pocházel osobní lékař císaře Františka Josefa I., dr. Joseph Kerzl (1841–1919), uzavírali sňatky s Čechy.²⁶⁷⁾ Rod Kerzlů byl přitom spřízněn nejen s jinými rodinami ve Veské, ale i třeba z Jiříček (Wolfovi).²⁶⁸⁾

Většina uzavřených sňatků mezi Němci byla exogamní, resp. jednalo se o sňatek německého obyvatele jiné obce s ženou z Veské.²⁶⁹⁾ Tak tomu bylo i v případě Františka Aßmanna, rodáka z Roveňska, který se v roce 1869 oženil s Františkou Janišovou z Veské, která pocházela z rodu Herzigů a Englishů.²⁷⁰⁾ V roce 1876 si pak František Šiller (Schüller) z Malolánského vzal Terezii Herzigovou z Veské, jejíž rod pocházel ze sousedního Staročern-ska,²⁷¹⁾ které zastihl podobný vývoj jako Veskou (srov. tab. 7), avšak zřetelně dříve. Zde koncem 19. století mluvili německy pouze starší lidé.²⁷²⁾ Není bez zajímavosti, že lidé německého původu se ze Staročernska stěhovali často právě do Veské, jež si ještě udržovala svůj německý charakter.²⁷³⁾

263) *Mitteilungen des Statistischen Zentralamtes, Ostböhmen*, Prag 1941; *Spezialortsrepertorium von Böhmen*, Wien 1915.

264) Ve Veské působil mnoho českých služebných. Srov. F. M. GEHRE, *Die deutschen Sprachinseln in Oesterreich*, s. 15.

265) SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, f. ú. Sezemice, sign. 7934, Matrika O 1852–1930, Veská.

266) Tamtéž.

267) Tamtéž, matriční záznam 6. 2. 1867.

268) Tamtéž.

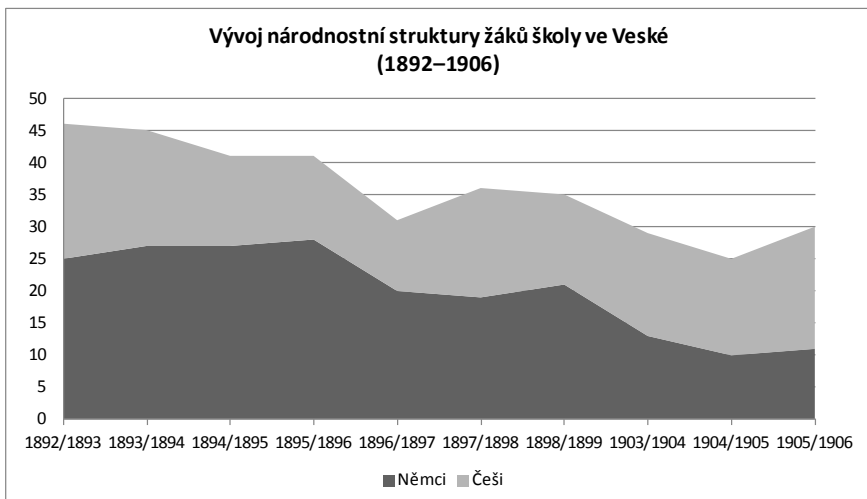
269) Tamtéž.

270) Tamtéž, matriční záznam 19. 1. 1869.

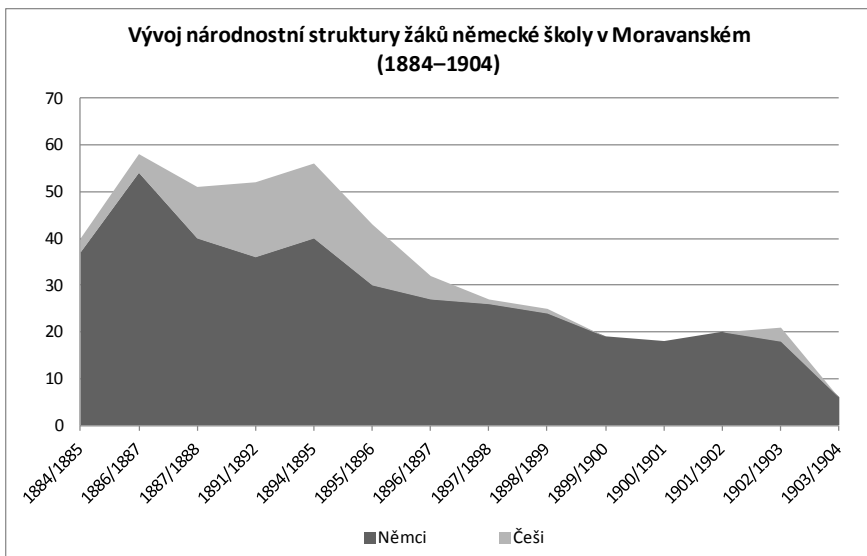
271) Tamtéž, matriční záznam 15. 2. 1876.

272) Tamtéž, sign. 1852–1930, Matrika O, Staročernsko. Na voličském seznamu ze začátku 20. století byla uvedena jména pouhých čtyř německých rodů: Preislerů, Grossů, Herzigů a Hainzů. SOKA Pardubice, AO Staročernsko, Voličské seznamy, 1901–1938.

273) SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, f. ú. Sezemice, sign. 7934, Matrika O 1852–1930, Veská.

Graf 1: Vývoj národnostní struktury žáků školy ve Veské (1892–1906).
Zdroj: Tab. 10

Graf 2: Vývoj národnostní struktury žáků německé školy v Moravanském (1884–1904). Zdroj: Tab. 11

K úbytku německých obyvatel ve Veské přispělo také vystěhovalectví – ať už v rámci českých zemí nebo do Rakouska. Do Vídně se odstěhoval od 80. let 19. století např. Petr Kerzl nebo Marie Tirichová. Do Drážďan odešel Jan Walter a Jan Fischer dokonce do Bosny.²⁷⁴⁾ Pokud němečtí obyvatelé Veské odcházeli do německy hovořících oblastí, snadno se přizpůsobili tamějšímu okolí a svou národnostní identitu si bezpečně zachovali.

Dějiny německého osídlení ve Veské, a vlastně i na celém Pardubicku, uzavírá už v úvodu zmíněný Josef Spitzer (obr. 2), který byl Berankem označen za „*posledního Němce pardubického národnostního ostrova*“.²⁷⁵⁾ Spitzer se narodil 15. července 1858 ve Veské a navštěvoval zdejší německou školu. Bydlel se svou rodinou ve stavení č. p. 14. Jeho otcem byl Karl Spitzer z Veské a jeho matka Josefa pocházela z rodu Pelzů, který žil v Roveňsku.²⁷⁶⁾ Je zajímavé, že si sám Josef Spitzer zvolil za choť Češku Marii Plchovou z Dřítče,²⁷⁷⁾ s níž měl také potomky. Po její smrti se znovu oženil v roce 1921 s jinou Češkou – Marií Šrámkovou.²⁷⁸⁾ Když se konalo v témže roce první československé sčítání lidu, přihlásil se Spitzer i se svou rodinou k české národnosti, přičemž jako zohledňující kritérium sloužil tentokrát mateřský jazyk.²⁷⁹⁾ Možná se obával přihlásit k německé národnosti kvůli euforii, která tehdy po vzniku ČSR panovala. Je totiž pravděpodobné, že byl od malička vychováván spíše v německém duchu, zvláště tehdy, když jeho rodiče byli oba německého původu a navíc v té době byla v provozu i německá škola.²⁸⁰⁾ Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava si Spitzer nicméně hned v červenci 1939 zažádal o německou státní příslušnost.²⁸¹⁾ V tom mu bylo vyhověno a od té doby se uvádělo, že ve Veské žije

274) SOkA Pardubice, AO Veská, kniha 3, Kniha domovských listů.

275) F. J. BERANEK, *Volkskundliches aus der Pardubitzer Deutscheninsel*, s. 240.

276) SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, f. ú. Sezemice, sign. 7934, Matrika O 1852–1930, Veská, matriční záznam 8. 10. 1921.

277) Tamtéž.

278) Tamtéž.

279) SOkA Pardubice, OkÚ Pardubice, Sčítání lidu 1921 (operáty), Veská. V souvislosti se sčítáním lidu v roce 1921 se vedly diskuse o tom, zda má být kritériem národnosti svobodná vůle nebo mateřský jazyk. Nakonec se prosadila sice vlastní sebeidentifikace, avšak „pomocným“ kritériem měla být právě mateřština. Působení některých sčítacích komisařů vedlo ke sporům. E. RÁDL, *Národnost*, s. 43–47.

280) K tomu též P. KLADIWA, *Národnostní statistika*, s. 68. Za první Československé republiky byl zřetelný tlak na zvýšení statistického počtu obyvatel české (československé) národnosti. Sčítací komisaři přitom kladli nejvýšeší překážky pro zápis jiné než české národnosti.

281) SOkA Pardubice, AO Veská, kniha 3, Kniha domovských listů.

Obr. 2: Josef Spitzer z Veské, „poslední Němec pardubického národnostního ostrova“ ve 30. letech 20. století. Zdroj: Beranek, 1954

jeden Němec.²⁸²⁾ Spitzerovo jméno figurovalo též na seznamu německých sedláků, který vyhotovil úřad pardubického oberlandrátu.²⁸³⁾ Zůstává ale otázkou, proč se k německé národnosti v té době nepřihlásila celá Spitzerova rodina. Chybí zatím doklady o tom, že by se nacisté nějak zvláště zabývali novověkým německým osídlením na Pardubicku.²⁸⁴⁾ Výjimkou tak byly pouze Berankovy etnografické studie, jež vycházely ve 40. letech.

282) Národní archiv Praha, fond Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, sign. 109–2/84, Přehled počtu německého obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava dle jednotlivých obcí k 1. 3. 1940; SOA Zámorsk, fond Krajské vedení NSDAP v Hradci Králové, kart. 1, inv. č. 3, Přehled počtu německého obyvatelstva v obvodu krajského vedení NSDAP v Hradci Králové dle jednotlivých obcí k 31. 12. 1940.

283) SOA Zámorsk, fond Oberlandrát Pardubice, kart. 7, inv. č. 80, Verzeichnis der deutschen landwirtschaftlichen Betriebe im Oberlandrat Pardubitz, nedat.

284) V jednom článku v časopise pro příslušníky Luftwaffe se o něm objevuje pouze krátká zmínka, o které informovaly noviny Východočeský kraj. Pardubice v německém tisku, Východočeský kraj, 1. 11. 1940, s. 4.

Spitzer byl po válce coby německý státní příslušník internován, ale zřejmě pro svůj vysoký věk (toho času 87 let) se dočkal brzkého propuštění.²⁸⁵⁾ Mohl tak dožít ve svém rodném domě. Zemřel dne 8. dubna 1946 ve Veské.²⁸⁶⁾ Spitzerovu přihlášku k německé národnosti za okupace můžeme chápat jako prazvláštní epigon německého osídlení ve Veské²⁸⁷⁾ – potažmo na Pardubicku. Konec německé okupace ostatně změnil národnostní strukturu v celých českých zemích. Německý jazyk však z někdejších kladsko-slezských osad zmizel už dávno před tím.

Závěr

Příchod německy mluvících osadníků do okolí Pardubic ke konci 18. století byl původně projevem náboženské migrace. Za jejich přijetím ze strany habsburské monarchie tak určitě nelze hledat žádné „germanizační“ pohnutky. Noví osadníci se od svého okolí lišili svým jazykem a kulturními zvyklostmi. Jejich etnokulturní identita však neměla nic společného s primordialistickým pojetím národa či národnosti coby „pokrevního pouta“. Teprve až s nástupem vyostřeného národnostního soupeření mezi Čechy a Němci se o potomky původně kladských a slezských imigrantů, kteří si ještě v polovině 19. století uchovávali z větší části svůj jazyk, začali zajímat němečtí i čeští nacionalisté. Ke konci 19. století, kdy národnostní spory vrcholily, však už německy mluvící obyvatelstvo Pardubicka stálo před svým bezprostředním a úplným vymizením.

Živým dědictvím zaniklého německého, resp. kladsko-slezského, osídlení u Pardubic je v současnosti výskyt jmen původních familiantů v počestně či jinak zkomolené formě. Dosud se na Pardubicku vyskytují v různých obměnách jména jako Bek, Švajdler, Šlíma, Mohaupt, Leder,

285) SOKA Pardubice, fond Okresní národní výbor Pardubice, Trestní nalézací komise, sign. 372/1945, Usnesení ze dne 14. 6. 1945.

286) Tamtéž, fond Okresní soud Pardubice, Pozůstalostní spisy, sign. D II 470/1946, Zapsání úmrtní.

287) Na rozdíl od Spitzera se jiný z potomků kladských osadníků, Oldřich Ullrich (uznávaný amatérský historik a genealog, na jehož práce jsem odkazoval), v době okupace angažoval v odbojové organizaci Obrana národa. Srov. Mirek BALCAR, *Oldřich Ullrich*, Sezemické noviny, 2004, č. 2, s. 12, dostupné z URL: <<http://sezemice.cz/sezemicke-noviny/ds-8432/p1=5832/>>; TÝŽ, *Oldřich Ullrich*, Sezemické noviny, 2010, č. 5, s. 2, dostupné z URL: <<http://sezemice.cz/sezemicke-noviny/ds-8432/p1=5832/>>. Ani ho tak nenašlo se přihlásit k německé národnosti, na což by zřejmě nárok kvůli svému rodovému původu měl.

Obr. 3: Budova německé školy ve Veské.
Zdroj: Beranek, 1954

Šrom, Bernkraut, Ullrich, Pelz, Veniger a řada dalších.²⁸⁸⁾ Příběh německých osad se uzavřel už na začátku 20. století, avšak jeho relikty přežily ještě o několik desítek let později. Německé kořeny svých osad si i v nynější době připomínají obyvatelé Hrachoviště, Drahoše a Roveňska.²⁸⁹⁾

Tento příspěvek měl poskytnout základní vhled do problematiky, jíž nebylo věnováno v posledních letech mnoho pozornosti. Záměrem bylo téma jasně vymezit, ohraničit a pojmenovat problémy. Snad se to z větší části podařilo. Objevila se přitom celá řada dílčích otázek, na něž nebylo ještě možné zcela bezpečně odpovědět.

Zaměřil jsem se především na principiální otázku, proč došlo k počestění 12 původně německých vesnic na Pardubicku a proč se tak stalo

288) *Přehled příjmení a lokalit*. Dostupné z URL: <<http://www.mvcr.cz/clanek/cetnost-jmen-a-prijmeni-722752.aspx?q=Y2hudW09MQ%3D%3D>>. Sám autor chodil na střední školu se spolužačkou jménem Švajdlerová (bytem v Rosicích n. Labem) a dcera sestřenice jeho matky se provdala za Ledera z Rokytna.

289) Webové prezentace, které relativně obsáhle upomínají na německé osídlení (vycházejí přitom hlavně z Rosůlkova díla), mají osady Hrachoviště (v rámci Býště) a Roveňsko. Osada Hrachoviště, dostupné z URL: <<http://www.byst.cz/informace-o-obci/mistni-casti/hrachoviste/>>. Osada Roveňsko, dostupné z URL: <<http://www.Roveňsko.civinz.cz/>>. V Drahoši byla vydána brožura k 225. výročí založení osady. Osada Drahoš – historie, dostupné z URL: <<http://www.rokytno.eu/clanek/osada-drahos---historie>>.

v různých osadách v tak nestejnou dobu. V první řadě tu byl problém jejich geografické polohy a počtu osadníků. Vůbec nejdříve se německý prvek vytratil v malých izolovaných enklávách jako Nové Hradiště nebo Nové Jesenčany. Posléze je „němectví“ oslabováno ve vesnicích, které sice založil větší počet kladsko-slezských přesídlenců, ale ty byly vystaveny asimilačnímu tlaku tím, že jejich děti musely navštěvovat jen české školy (Hrachoviště). Zvláštním případem bylo Roveňsko, kde se německý charakter udržel výrazně déle především vlivem exogamních německých sňatků a čilých styků s jinými osadami. Na konci 19. století žili Němci v malých počtech – kromě Roveňska – ještě v Malolánském a Staročernsku.

Do začátku 20. století se udrželo německé obyvatelstvo prakticky jen ve dvou osadách, a to ve Veské a Moravanském. Na tom měly největší podíl zde zřízené německé školy, které zprvu navštěvovaly i děti z okolních německých osad. Pro dobré podmínky sem posílali své děti i někteří čeští rodiče. Proti přítomnosti německého školství na Pardubicku se ale vzvedla vlna odporu ke konci 19. století, která tak představovala lokální ozvěnu nacionálních zápasů v českých zemích.

Do Moravanského a zejména do Veské se sestěhovalo i německé obyvatelstvo z těch osad, které svůj německý charakter ztrácely. Velkým problémem se staly smíšené sňatky, jež byly z velké míry odpovědné za zánik německé identity osad Hrachoviště a Drahoš. Tyto sňatky se nevyhnuly ani Veské a Moravanskému, což oslabovalo především výchovu v duchu původních tradic. Nutno však dodat, že česko-německá manželství byla pro německé osadníky v podstatě biologickou nezbytností – vzhledem k jejich počtu hrozilo příbuzenské křížení, k němuž i tak v určité malé míře docházelo. Kromě toho byla podstatným faktorem počesťování migrace obyvatel osad do měst a okolních obcí, zvláště pak do Pardubic, Sezemic a Dašic. Do německých vesnic se naopak stěhovali Češi, ve větším množství zvláště od druhé poloviny 19. století. Detailnější poznatky vnese do problematiky počesťování německých osad na Pardubicku rekonstrukce rodových linií, na kterou se mimo jiné zaměřím můj další výzkum.

Potomci původních osadníků postupně přejímali českou národní identitu. Snad jen určité rodinné zvyky a tradice měly delší setrvačnost. V roce 1921 se všichni potomci familiantů přihlásili k české národnosti. Výjimku představoval až v době nacistické okupace Josef Spitzer z Veské, který na vlastní žádost získal německou státní příslušnost. Jeho smrtí německá stopa na Pardubicku definitivně končí, čímž se uzavřela jedna ze zajímavých kapitol dějin tohoto regionu.

Tab. 1: Vývoj počtu obyvatel bývalých kladsko-slezských osad na Pardubicku v letech 1790–1950

Osada	1790	1810	1837	1848	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1940*	1950
Veská / Weska	44	111	184	190	136	138	125	130	106	91	89	74	102
Staročernsko / Gunstndorf	30	78	122	140	68	87	108	89	81	83	92	75	77
Moravanský / Kleindorf	19	93	157	149	43	45	37	28	36	35	37	-	36
Veikolánské / Teichdorf	30				60	54	66	71	77	66	52	-	35
Moravanské / Sehindorf	54	130	215	238	147	182	186	185	171	226	204	-	190
Platénsko / Dreidorf													
Jiríčky / Treudorf	39	70	98	96	104	90	99	64	83	79	61	-	24
Roveňsko / Trauerdorf	39	62	96	88	152	154	124	126	132	150	130	-	104
Drahoš / Maidorf	41	101	114	99	101	99	99	113	123	113	123	-	91
Hrachoviště / Streitdorf	70	164	194	216	238	241	221	197	217	182	158	156	124
Nové Hradiště / Neu-Hradischt	-	115	227	257	-	-	-	-	-	332	-	-	-
Nové Jesenčany / Neu-Jesnitschan	11	33	-	46	43	66	43	621	1050	1056	1017	-	831
Spojil / Spojil	?	?	192	196	193	212	216	197	202	190	164	-	169

* odhad protektorátních úřadů

Zdroje: Ullrich (1993), Sommer (1837), Palacký (1848), Spezialortsrepertorium (1893, 1915), Gemeindelexikon (1904), Mitteilungen des Statistischen Zentralamtes (1941), Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005

Tab. 2: Počty domů v bývalých kládsko-německých osadách na Pardubicku v letech 1790–1950

Osada	1790	1801	1837	1848	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950
Veská / Weska	13	14	16	17	19	18	19	16	21	19	18	28
Staročernsko / Gunstendorf	9	10	13	12	12	14	14	14	14	15	19	19
Moravanský / Kleindorf	5	15	15	15	6	6	6	5	7	6	7	7
Velkolánské / Teichdorf	9				9	9	9	9	9	9	9	9
Moravanské / Sehdorf	16	16	19	22	25	28	27	32	35	41	41	44
Platěnsko / Dreidorf												
Jiříčky / Treudorf	11	11	11	11	13	13	13	13	12	12	12	5
Roveňsko / Trauerdorf	9	10	10	10	27	28	28	28	29	29	30	30
Drahoš / Maidorf	12	13	12	12	14	15	17	20	22	22	23	23
Hrachoviště / Streitdorf	21	23	25	27	32	34	34	35	35	35	35	36
Nové Hradiště / Neu-Hradischt	13	19	27	28	-	-	-	-	-	34	-	-
Nové Jesenčany / Neu-Jesnitschan	4	4	-	6	6	6	6	42	74	87	122	151
Spojil / Spojil	20	21	23	24	30	35	35	37	37	38	36	46

Zdroje: Ullrich (1993), Sommer (1837), Palaický (1848), Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005

Tab. 3: Počty Němců a jejich procentuální zastoupení na obyvatelstvu dle jednotlivých osad (1880–1940)

Osada	1880		1890		1900		1910		1921		1930		1940****	
	Němci	Podíl v %	Němci	Podíl v %	Němci	Podíl v %	Němci	Podíl v %	Němci	Podíl v %	Němci	Podíl v %	Němci	Podíl v %
Veská / Weska	67	48,6	80	64,0	26	20,0	1	0,9	-	0,0	4 ^{xx}	4,5	1	1,4
Staročernsko / Gunstdorf	8	9,2	-	0,0	-	0,0	-	0,0	-	0,0	-	0,0	-	0,0
Malolánské / Kleindorf*	10	22,2	8	21,6	-	0,0	-	0,0	-	0,0	-	0,0	-	0,0
Roveňsko / Trauerdorf	11	16,9**	-	0,0	1	2,3**	1	0,8	1 ^x	0,7	-	0,0	-	0,0
Moravanský / Sehindorf	21	11,5	96	51,6	33	17,8	1	0,6	-	0,0	-	0,0	-	0,0
Hrachoviště / Streitdorf***	-	0,0	-	0,0	-	0,0	-	0,0	2 ^x	1,1	3 ^x	1,9	-	0,0

* odhad autorův

** jen Staré Roveňsko

*** Němci, kteří byli zjištěni v letech 1921 a 1930 v Hrachovišti, nepochází z kladsko-slezských familiantských rodin.

**** údaj protektorátních úřadů

^x Jednalo se většinou o přistěhovalce ze sudetoněmeckých oblastí, kteří neměli nic společného s původními slezsko-kladskými imigranty.

^{xx} Strukturu nebylo možné zjišťovat z nedohledaných sčítacích operátů. Nelze vyloučit možnost, že se jednalo o J. Spitzera a jeho rodinu.

Zdroje: Spezialortsinventar (1893, 1915), Gemeindelexikon (1904), Mitteilungen des Statistischen Zentralamtes (1941), Das Deutsch-böhmische Sprachgebiet nach der letzten Volkszählung (1894)

Tab. 4: Sňatky v Hrachovišti (1790–1880)

Období	Německé sňatky			Smišené sňatky		České sňatky		Sňatky celkem	
	Endogamní	Exogamní: žena	Exogamní: muž	Čech × Němka	Němec × Češka	Podíl smíšených sňatků v %	Abs.		Podíl
									v %
1790–1800	9	1	1	1	1	15,4	-	0,0	
1801–1820	20	-	5	5	2	20,6	2	5,9	
1821–1840	6	4	6	13	5	45,0	6	15,0	
1841–1860	2	-	3	11	12	60,5	10	26,3	
1861–1880	3	-	1	22	6	60,9	14	30,4	

Vlastní zpracování autora.

Zdroj: SOA Zámorsk, Sbírkka matrk Východočeského kraje

Tab. 5: Sňatky v Drahoši (1790–1880)

Období	Německé sňatky			Smišené sňatky		České sňatky		Sňatky celkem	
	Endogamní	Exogamní: žena	Exogamní: muž	Čech × Němka	Němec × Češka	Podíl smíšených sňatků v %	Abs.		Podíl
									v %
1790–1800	5	-	3	-	-	0,0	-	0,0	
1801–1820	3	1	3	2	5	50,0	-	0,0	
1821–1840	1	4	2	5	2	43,8	2	12,5	
1841–1860	2	-	1	13	5	69,2	5	19,2	
1861–1880	1	-	-	7	-	43,8	8	50,0	

Vlastní zpracování autora.

Zdroj: SOA Zámorsk, Sbírkka matrk Východočeského kraje

Tab. 6: Sňatky v Roveňsku (1790–1900)

Období	Německé sňatky			Smišené sňatky			České sňatky		Sňatky celkem
	Endogamní	Exogamní: žena	Exogamní: muž	Čech × Němka	Němec × Češka	Podíl smíšených sňatků v %	Abs.	Podíl v %	
1790–1800	4	-	4	-	-	0,0	1	11,1	9
1801–1820	4	-	3	7	-	50,0	-	0,0	14
1821–1840	4	1	2	5	5	58,8	-	0,0	17
1841–1860	6	2	-	5	3	42,1	3	15,8	19
1861–1880	-	-	-	15	-	68,2	7	31,8	22
1881–1900	1	-	-	8	1	50,0	8	44,4	18

Vlastní zpracování autora.

Zdroj: SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje

Tab. 7: Sňatky ve Staročernsku (1852–1910)

Období	Německé sňatky			Smišené sňatky			České sňatky		Sňatky celkem
	Endogamní	Exogamní: žena	Exogamní: muž	Čech × Němka	Němec × Češka	Podíl smíšených sňatků v %	Abs.	Podíl v %	
1852–1870	-	3	2	8	4	57,1	5	23,8	21
1871–1890	-	1	-	2	2	40,0	5	50,0	10
1891–1910	1	-	2	7	-	30,4	13	56,5	23

Vlastní zpracování autora.

Zdroj: SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje

Tab. 8: Sňatky ve Veské (1852–1920)

Období	Německé sňatky			Smišené sňatky			České sňatky		Sňatky celkem
	Endogamní	Exogamní: žena	Exogamní: muž	Čech × Němka	Němec × Češka	Podíl smišených sňatků v %	Abs.	Podíl v %	
1852–1870	1	1	6	12	2	43,8	10	31,3	32
1871–1880	1	1	2	7	3	45,5	8	36,4	22
1881–1890	-	-	2	5	1	42,9	6	42,9	14
1891–1900	1	-	-	6	1	46,7	7	46,7	15
1901–1910	-	-	-	2	1	33,3	6	66,7	9
1910–1920	-	-	-	2	1	21,4	11	78,6	14

Vlastní zpracování autora.

Zdroj: SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje

Tab. 9: Docházka žáků do školy ve Veské dle jejich bydliště (1884–1907)

Školní rok	Žáci celkem	Bydliště				Jiné
		Veská	Staročernsko	Malolánské	Nové Koloděje	
1884/1885	43	23	2	6	12	-
1886/1887	44	23	2	8	11	-
1887/1888	38	19	-	8	10	1
1889/1890	44	23	-	7	11	3
1891/1892	47	29	-	7	11	-
1892/1893	46	28	-	9	8	1
1893/1894	51	29	-	9	13	-
1897/1898	36	24	-	3	9	-
1898/1899	35	24	-	3	9	-
1899/1900	40	26	-	4	7	-
1900/1901	35	23	-	2	10	-
1901/1902	42	25	-	2	15	-
1902/1903	33	18	-	2	13	-
1906/1907	36	20	-	1	15	-

Vlastní zpracování autora. Údaje se týkají zapsaných žáků k začátku školního roku, proto se jejich počty liší od tab. 10.

Zdroj: SOKA Pardubice, Obecná škola ve Veské, kn. 1 a 2

Tab. 10: Národnostní struktura žáků školy ve Veské (1892–1906)

Školní rok	Žáci celkem	Národnost		Podíl českých dětí v %
		Německá	Česká	
1892/1893	46	25	21	45,7
1893/1894	45	27	18	40,0
1894/1895	41	27	14	34,1
1895/1896	41	28	13	31,7
1896/1897	31	20	11	35,5
1897/1898	36	19	17	47,2
1898/1899	35	21	14	40,0
1903/1904	29	13	16	55,2
1904/1905	25	10	15	60,0
1905/1906	30	11	19	63,3

Vlastní zpracování autora. Údaje se týkají jen dětí, které školu skutečně během roku navštěvovaly.

Zdroj: SOkA Pardubice, Obecná škola ve Veské, kn. 1 a 2

Tab. 11: Národnostní struktura žáků německé školy v Moravanském (1884–1904)

Školní rok	Žáci celkem	Národnost		Podíl českých dětí v %
		Německá	Česká	
1884/1885	40	37	3	7,5
1886/1887	58	54	4	6,9
1887/1888	51	40	11	21,6
1891/1892	52	36	16	30,8
1894/1895	56	40	16	28,6
1895/1896	43	30	13	30,2
1896/1897	32	27	5	15,6
1897/1898	27	26	1	3,7
1898/1899	25	24	1	4,0
1899/1900	19	19	-	0,0
1900/1901	18	18	-	0,0
1901/1902	20	20	-	0,0
1902/1903	21	18	3	14,3
1903/1904	6	6	-	0,0

Vlastní zpracování autora.

Zdroj: SOkA Pardubice, Německá soukromá obecná škola Moravanský, kn. 1

Tab. 12: Docházka žáků do německé školy v Moravanském dle jejich bydliště (1882–1904)

Bydliště	Školní rok																	
	1882/ 1883	1886/ 1887	1887/ 1888	1891/ 1892	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904				
Moravanský	30	33	34	34	40	30	31	25	24	18	17	19	20	5				
Kostěnice	3	10	3	9	2	3	1	1	1	-	-	-	-	-				
Dašice	2	8	10	5	9	7	-	-	-	-	-	-	-	-				
Moravany	-	3	-	-	2	2	-	-	-	1	1	1	1	1				
Platěnice	-	2	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
Jirčičky	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
Slepotice	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
Platensko	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
Ředice	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
Lípec	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
Prachovice	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
Hostovice	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-				
Nová Ves	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-				
Veliny	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
Žáci celkem	37	58	51	52	56	43	32	27	25	19	18	20	21	6				

Vlastní zpracování autora.

Zdroj: SOkA Pardubice, Německá soukromá obecná škola Moravanský, kn. 1

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE DEFUNCT GERMAN SETTLEMENT IN THE PARDUBICE REGION: ASSUMPTIONS AND BASES

Few today know that at the end of the 18th century 12 German settlements were established around the East Bohemian town of Pardubice by Catholic immigrants from the County of Glatz (Kłodzko) and Silesia. Specifically, they were the following villages: Neu-Hradischt (Nové Hradiště, now a part of Staré Hradiště), Weska (Veská), Gunstdorf (Stročernsko) Teichdorf (Velkolánské), Neu-Jesnitschan (New Jesenčany, today a district of Pardubice), Kleindorf (Malolánské), Sehndorf (Moravanský), Dreidorf and Treudorf (Platěnsko and Jiříčky), Trauerdorf (Roveňsko), Maidorf (Drahos) and Streitdorf (Hrachoviště); but German-speaking colonists also participated in the foundation of Spojil. At the latest by the early 20th century, the villages were fully Czechified and the former Kłodzko-Silesian settlement is now only evidenced by the incidence of German surnames of the original settlers in Pardubice and its surroundings (in the former colonies themselves there live only a few descendants) and the sporadic use of the mangled toponym “Trandorf” for the village of Roveňsko u Holic.

The author of this paper primarily seeks to answer the question of when and under what circumstances Czechification of the original German settlements took place and why it occurred in the villages in different times. He pointed primarily to the geographic location factor and the number the original settlers. Due to adverse circumstances they failed to create a compact German language island. First of all, the German element disappeared in small isolated enclaves Neu-Hradischt and Neu-Jesnitschan. Eventually, the German character was weakened in villages that were exposed to strong assimilation pressure due to the impossibility of children to attend German schools (Maidorf, Streitdorf). A special case was Trauerdorf where the German language survived significantly longer, mainly due to exogamous German marriages and lively contacts with other settlements. At the end of the 19th century, Germans lived in small numbers even in Kleindorf and Gunstdorf. By the beginning of the 20th century, a greater share of the German population remained only in two settlements – in Weska and Sehndorf, which was mainly due to the existence of local German schools. The presence of the two German schools in an otherwise almost purely Czech region gave rise to nationalist passions.

The main reason for the weakening of the German element was migration (emigration of descendants of the original settlers as well as Czech immigration) and Czech-German mixed marriages that were given special attention. To confirm the importance of these factors, the author had to start reconstructing, at least partially, biological (ancestral) links of the population of the settlements. By the beginning of the 20th century, all descendants of the German settlers had adopted the Czech national identity in full. The only exception was Josef Spitzer of Weska who claimed allegiance to German nationality under Nazi occupation in order to obtain German citizenship. It was when the German trail near Pardubice finally ended.

